Αρετή Τούντα-Φεργάδη

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ ΗΓΕΜΟΝΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ (1916-1918)

Το Σεπτέμβριο του 1915, ο Ελευθέριος Βενιζέλος δήλωνε στον Πασάροφ, τον πρέσβη της Βουλγαρίας στην Αθήνα, πως οποιαδήποτε προσπάθεια της χώρας του, για εδαφική «μεγέθυνσ[η]», θα κατέστρεφε «την Βαλκανικήν ισορροπίαν» και θα προξενούσε «μέγαν κίνδυνον» στην Ελλάδα.[1] Ο κίνδυνος θα αφορούσε, κυρίως, την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας, όπου περιλαμβάνονταν οι πόλεις της Δράμας, της Καβάλας και των Σερρών αλλά και οι πέριξ αυτών περιοχές. Η βουλγαρική βουλιμία, παρά τη συντριπτική ήττα που υπέστη η χώρα κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, είχε ενταθεί την αμέσως, σχεδόν, μετά τη Συνθήκη Ειρήνης του Βουκουρεστίου χρονική περίοδο, και αφορούσε στην αμφισβήτηση της απόδοσης ορισμένων εδαφών στους νικητές του πολέμου. Σ' αυτά τα εδάφη περιλαμβανόταν και η Ανατολική Μακεδονία. Είναι γνωστή η διπλωματική μάχη, που δόθηκε στη ρουμανική πρωτεύουσα για την Καβάλα παρά τις ρωσικές και αυστροουγγρικές, αντίθετες, αιτιάσεις.

Είναι γεγονός πως η Ανατολική Μακεδονία, από τη γεωγραφική της θέση και μόνο, κινδύνευε να καταστεί βορά των ιμπεριαλιστικών βλέψεων όχι μόνο των γειτνιαζόντων με αυτή κρατών αλλά και των σχεδιασμών των ανταγωνιστικών συμφερόντων των δύο αντίπαλων συνασπισμών ισχύος, που αντιπαρατέθηκαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, της Τριπλής Συνεννοήσεως και των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, των Δυνάμεων, οι οποίες προσπαθούσαν να κυριαρχήσουν στο παγκόσμιο στερέωμα. Επομένως, η γεωγραφική της θέση ήταν εκείνη, που προσδιόρισε την τύχη της στα τραγικά χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ιδιαίτερα στη χρονική περίοδο 1916-1918. Οι Driault και Lhéritier, στο κλασικό έργο τους, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 jusqu'à nos Jours,* που εκδόθηκε στο Παρίσι, το 1926, έχουν υποστηρίξει πως «οι περιστάσεις, εδώ και τρία χρόνια έχουν καταστήσει την Καβάλα το σύμβολο της ακεραιότητας του εθνικού εδάφους».[2] Ασπαζόμενοι τη συγκεκριμένη θέση και διευρύνοντάς τη, θα λέγαμε πως όχι μόνο η Καβάλα αλλά και οι πόλεις της Δράμας και των Σερρών, όπως και ολόκληρη η περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας, στάθηκαν «το σύμβολο της ακεραιότητας του εθνικού εδάφους» και προσέλκυσαν το

---

[1] Υπουργείον Εξωτερικών, *Διπλωματικά Έγγραφα 1913-1917, Ελληνοσερβική Συνθήκη Συμμαχίας Εισβολή Γερμανοβουλγάρων εις Μακεδονίαν* (Εν Αθήναις: Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1917, 1920), έγγραφο αριθ. 42, 92-93.

[2] Édouard Driault και Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours,* τόμ. 5 (Paris: Les presses Universitaires de France, 1926), 258.

ενδιαφέρον της Βουλγαρίας και των Δυνάμεων που συναπάρτιζαν τις δυο αντιμαχόμενες στον πόλεμο παρατάξεις, σε μια από τις οποίες εντάχθηκαν και οι ΗΠΑ, από τον Απρίλιο του 1917 και ύστερα.

Η διασκόπηση όλου του πλέγματος των διμερών ή πολυμερών διακρατικών σχέσεων σε όλες τις φάσεις του πολέμου, είναι αδύνατη λόγω της περιορισμένης έκτασης της αναφοράς μας. Για το λόγο αυτό, θα σταθούμε σε ορισμένα γεγονότα και, ιδίως, στο κεντρικό, στο ουσιώδες συμπέρασμα αυτών.

Πράγματι, στις διαβουλεύσεις, που λάμβαναν χώρα διαρκούντος του πολέμου, στα παρασκήνια της διεθνούς διπλωματίας η Ανατολική Μακεδονία κατείχε ιδιαίτερη θέση, μια και εξυπηρετούσε τις επεκτατικές προθέσεις και τους ανάλογους, ιμπεριαλιστικούς προγραμματισμούς των Δυνάμεων και των δυο συνασπισμών, που σχετίζονταν, όχι μόνο με τη Χερσόνησο του Αίμου, αλλά και με τη Μεσόγειο**,** την Εγγύς και τη Μέση Ανατολή. Αποτέλεσμα αυτού του ενδιαφέροντος υπήρξε και η εισβολή των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων στο μακεδονικό έδαφος, η πτώση του οχυρού Ρούπελ[3] την άνοιξη του 1916 και η κατοχή της Καβάλας, όπως και των άλλων πόλεων από τα ίδια στρατεύματα, τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς,[4] κατοχή de facto, η οποία διήρκεσε ως το 1918.

Για τη βουλγαρική προέλαση εντός του ελληνικού εδάφους, εκείνες τις τραγικές μέρες του Αυγούστου, ο Γεώργιος Βεντήρης έχει σημειώσει τα εξής αξιομνημόνευτα:

---

[3] Οι Δυνάμεις της Συνεννόησης αδυνατούσαν να πιστέψουν πως η ενέργεια αυτή δεν ήταν προϊόν «μυστικής συμφωνίας ανάμεσα στην Αθήνα και τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες». Georges Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974), 361· Driault και Lhéritier, *Histoire*, 242. Επίσης, συνομιλία του Έλληνα αντιπροσώπου στο Παρίσι με το διευθυντή των πολιτικών υποθέσεων του Quai d'Orsay, ο οποίος δήλωνε πως η κοινή γνώμη θεωρούσε πως τα τελευταία γεγονότα ήταν «το αποτέλεσμα μιας συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Κεντρικών Δυνάμεων», στο A. Frangulis, *La Grèce et la crise mondiale*, τόμ. 1 (Paris: Librairie Felix Alcan, 1926), 374-375.

[4] Για την άλωση του Ρούπελ και την είσοδο των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων στο μακεδονικό χώρο βλ. Υπουργείον Εξωτερικών, *Διπλωματικά Έγγραφα 1913-1917*, έγγραφα αρ. 155-174. Για την περίοδο από την άνοιξη του 1916 έως την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο βλ. Ιωάννης Παπαφλωράτος, *Η Ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1833-1949)*, τόμ. 1 (Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014), 423-483. Για μια συνοπτική και μεστή αναφορά στην Ελλάδα και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο βλ. Αντώνης Κλάψης, *«Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι». Πολιτική και Διπλωματία της ελληνικής και εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923* (Αθήνα: Πεδίο, 2019), 269-294.

> «Εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν η βουλγαρική προέλασις είχε τον χαρακτήρα επιδρομής αγρίων στιφών. […] Διηυθύνοντο προς την Δράμαν διά να αποκλείσουν εντός αυτής τα ελληνικά στρατεύματα της 5ης μεραρχίας. Θα κατήρχοντο έπειτα εις Καβάλαν».

Και όπως διαβεβαίωνε ο Χατζόπουλος, διοικητής του Δ΄ Σώματος Στρατού, σε επίσημη έκθεσή του, «ευθύς εξ αρχής» διαφάνηκε πως «επρόκειτο μάλλον περί καταλήψεως της Ανατολικής Μακεδονίας». [5]

Η επίσημη διαμαρτυρία του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Ζαΐμη, στις 21 Αυγούστου, για τη βουλγαρική εισβολή, όπως και το ταυτόχρονο αίτημα διαμαρτυρίας προς τη Γερμανία για τα τεκταινόμενα, ώστε να του παράσχει διαβεβαιώσεις ότι ούτε τα δικά της στρατεύματα, ούτε τα βουλγαρικά θα καταλάμβαναν τις πόλεις των Σερρών, της Δράμας και της Καβάλας, δεν συνάντησαν παρά μόνο ανεκπλήρωτες διαβεβαιώσεις:

> «[…] ούτε τα γερμανικά, ούτε τα βουλγαρικά στρατεύματα θα εισέλθουν εις τας πόλεις των Σερρών, της Δράμας και της Καβάλλας»,

ειδοποιούσε ο Μίρμπαχ το Ζαΐμη. Την προηγούμενη μέρα, ο Δούσμανης πληροφορούσε το Χατζόπουλο ότι οι πρέσβεις της Γερμανίας και

---

[5] Για πληρέστερη θεωρητική θεμελίωση των όσων αφορούν στην κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας από τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα, τον Αύγουστο του 1916 βλ. Αρετή Τούντα-Φεργάδη, «Η Καβάλα στα κρίσιμα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 4 (1992): 221-234· Νικόλαος Ρουδομέτωφ, «Τα θλιβερά γεγονότα της παράδοσης της Καβάλας στους Γερμανο-Βουλγάρους τον Αύγουστο του 1916 και το ημερολόγιο του Καβαλιώτη υποδεκανέα Δημ. Τσανάκα», στο: *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και το Αιγαίο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Νικόλαος Ρουδομέτωφ (επιμ.), Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, 15-18 Σεπτεμβρίου 2005, τόμ. 2 (Καβάλα: Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, 2007), 283-334. Τις συνέπειες, που η γερμανοβουλγαρική εισβολή στο ελληνικό έδαφος είχε για τους πληθυσμούς των συγκεκριμένων περιοχών, όχι μόνο εκείνη την περίοδο αλλά και σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής, ως την ήττα της Βουλγαρίας, τις περιγράφουν με δραματική ευκρίνεια σύγχρονοι των γεγονότων εκείνων αλλά και σημαντικοί ιστορικοί, με ένα από τα τελευταία πονήματα, του Ευάνθη Χατζηβασιλείου, να συνιστά μια αδιάσειστη μαρτυρία, στηριζόμενη σε πλήθος πηγών, πρωτογενών κυρίως, αλλά και δευτερογενών. Η πείνα, οι διωγμοί και οι εκτοπίσεις, η κάθε είδους παράβαση και η παραβίαση στοιχειωδών, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, από την πλευρά των εισβολέων ήταν μια τραγική κατάσταση, η οποία διήρκεσε επί δύο χρόνια. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού ζητήματος. Δοξάτο Δράμας, 1912-1946* (Αθήνα: Πατάκης, 2014).

της Βουλγαρίας είχαν διαβεβαιώσει την ελληνική κυβέρνηση πως η «εδαφική ακεραιότητα του Βασιλείου και η Ελληνική κυριαρχία θα παραμείνουν απολύτως σεβασταί».

Οι ίδιες διαβεβαιώσεις έφταναν και από το Βερολίνο, απ' όπου ο πρεσβευτής, Νικόλαος Θεοτόκης, παρείχε στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών πρόσθετες, καθησυχαστικές πληροφορίες, από τις οποίες, ωστόσο, δεν έλειπαν και υπαινιγμοί, περί του αντιθέτου: ούτε τα βουλγαρικά, ούτε τα γερμανικά στρατεύματα θα εισέρχονταν στη Δράμα, στις Σέρρες ή στην Καβάλα. Συμπλήρωνε, όμως,

> «Εάν η Αντάντ εγκατασταθεί εις τας πόλεις ταύτας, οι Σύμμαχοι (Γερμανοβούλγαροι) θα αναγκασθούν να τους εκδιώξουν και τότε θα εισέλθουν. Εκτός όμως του ενδεχομένου τούτου η ανωτάτη στρατιωτική διοίκησις δεν προτίθεται να τας καταλάβει (τας τρεις πόλεις)».

«Η εδαφική ακεραιότητα του Βασιλείου και η Ελληνική κυριαρχία», όμως, δεν έγιναν σεβαστές. Στις 29 Αυγούστου, το Δ΄ Σώμα Στρατού, εκδιωκόταν από την Ανατολική Μακεδονία και μεταφερόταν στο Γκέρλιτς, της Γερμανίας.[6] Οι απεγνωσμένες εκκλήσεις του Χατζόπουλου προς την Αθήνα δεν είχαν εισακουστεί. Η απάντηση ήταν κατηγορηματική: «καθησυχάστε τον κόσμο, ο στόλος δεν πρόκειται να σταλεί».[7]

Η κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας από τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα συνιστούσε μια εχθρική ενέργεια, με τραγικές διαστάσεις. Όπως ήταν επόμενο, επέσπευσε το κίνημα της Εθνικής Άμυνας και οδήγησε στην εγκαθίδρυση της προσωρινής κυβέρνησης, στη Θεσσαλονίκη, υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, την οποία παρουσίασε σε λόγο του στη Βουλή, το Νοέμβριο του 1917, ως «ηθικήν αντίστασιν του λαού» στην πολιτική του Κωνσταντίνου,[8] ο οποίος είχε ταχθεί, από την αρχή του πολέμου, υπέρ της πολιτικής της ευμενούς ουδετερότητας της χώρας απέναντι στον πόλεμο, υιοθετώντας ακραιφνώς φιλογερμανική πολιτική. Οι δυο άνδρες εκπροσωπούσαν «δυο ηθικούς κόσμους αδιαλλάκτους», όπως υπογράμμιζε, ο Βενιζέλος σε επιστολή του προς το φίλο του και ιδιοκτήτη της εφημερίδας *Εμπρός*, Καλαποθάκη, στις

---

[6] Γεράσιμος Αλεξάτος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς, 1916-1919* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδης, 2010).

[7] Βεντήρης, *Η Ελλάς*, 178.

[8] Στέφανος Στεφάνου (επιμ), *Ελευθερίου Βενιζέλου, Τα Κείμενα, 1915-1920*, τόμ. 2 (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1982), 405-410, 408.

1/14 Φεβρουαρίου 1922, μετά την εκλογική ήττα, που υπέστη την 1η Νοεμβρίου 1920.[9]

Η διαίρεση της χώρας, που σημειώθηκε με την προσωρινή κυβέρνηση, την οποία σχημάτισε ο Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη, με τη σύμπραξη του Παναγιώτη Δαγκλή και του Παύλου Κουντουριώτη, είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω άμεση ανάμιξη των Δυνάμεων της Αντάντ στα εσωτερικά της πράγματα, επί τω τέλει της ενεργού συμμετοχής της στον Πόλεμο. Αν και πιεσμένες από την αδήριτη αναγκαιότητα για ενίσχυση των συμμαχικών στρατευμάτων, που δρούσαν στη Μακεδονία από το φθινόπωρο του 1915, υπό τις διαταγές του Μορίς Σαράιγ, τον είχαν παρωθήσει στη δυναμική του ενέργεια, δεν αναγνώρισαν, επισήμως, το καθεστώς του σε στιγμή που στο ελληνικό πολιτικό τοπίο αλλά και στο πάτριο έδαφος παίζονταν άθλια παιγνίδια προπαγάνδας, κατασκοπείας, υψηλής διπλωματίας και υψηλής στρατηγικής. Έτσι, για την επίτευξη του στόχου τους, οι συγκεκριμένες Δυνάμεις μετήλθαν πλείστα όσα μέσα, στρατιωτικά, διπλωματικά, προπαγάνδας, κατασκοπείας, παραβίασης της εθνικής κυριαρχίας, παραβίασης του καθεστώτος της ευμενούς ουδετερότητας,[10] υπό το οποίο τελούσε η χώρα, με αποκορύφωμα την εκδίωξη του Κωνσταντίνου από τον ελληνικό θρόνο, την παράτυπη και αντισυνταγματική ενθρόνιση του δευτερότοκου γιου του, Αλέξανδρου, την ανάληψη της εξουσίας από το Βενιζέλο και την επίσημη, πια, συμπαράταξη της χώρας στο στρατόπεδο της Αντάντ, που σήμανε και την επίσημη συμμετοχή της στο διεξαγόμενο

---

[9] Δημήτρης Πόρτολος, «Γράμματα από την εξορία: Σκέψεις και ενέργειες του Βενιζέλου και των συνεργατών του μετά την εκλογική ήττα», στο: *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Θάνου Βερέμη και Οδυσσέα Δημητρακόπουλου (επιμ.) (Αθήνα: εκδόσεις Φιλιππότη, 1980), 653-700, 675, το παράθεμα.

[10] Υπουργείον Εξωτερικών, *Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο* (=ΙΔΑΕΥΕ), Α/4/ΧΙ. Παπαβασιλείου προς Υπουργείον Ναυτικών, Έκθεσις πλου ημών από Πειραιώς εις Καστελλόριζον εις εκτέλεσιν της διαταγής του Υπουργείου, Αριθμός Εμπιστευτικού Πρωτοκόλλου 13, Ναύσταθμος, 19 Δεκεμβρίου 1915. Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1915, ο αντιναύαρχος Moreau δήλωνε στον κυβερνήτη του Β. καταδρομικού Έλλη, Παπαβασιλείου, ο οποίος είχε μεταβεί στο γαλλικό καταδρομικό, Jeanne d'Arc, με σκοπό να διαμαρτυρηθεί για τη στρατιωτική κατάληψη του Καστελλόριζου, τα εξής, άκρως σημαντικά: «Θα σας ομιλήσω με πάσαν ειλικρίνειαν. Η απόκτησις του Καστελλορίζου και η εγκατάστασις γαλλικών αρχών μας ήτο αναγκαία διά πολεμικούς λόγους, διά την τελεσφόρον καταδίωξιν των υποβρυχίων, άτινα ευρίσκουσι καταφύγιον εις τας πλησίον ακτάς, πρέπει δε να είσθε βέβαιος ότι, η Γαλλία, ήτις μάχεται υπέρ του πολιτισμού και του δικαίου των εθνοτήτων, ότι θα συμπεριφερθή μετά δικαιοσύνης προς υμάς».

πόλεμο, μια και από το Νοέμβριο του 1916 η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης είχε κηρύξει τον πόλεμο στη Γερμανία και τη Βουλγαρία.[11]

Την κατάσταση, που είχε οδηγήσει την Ελλάδα στο «χείλος της αβύσσου» και την ευθύνη, την οποία είχε γι' αυτή την «τραγική» κατάσταση ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, την περιέγραφε ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε λόγο του, που εκφώνησε το Νοέμβριο του 1917, στο Δημαρχείο του Λονδίνου, παρουσία του Μπάλφουρ, του Τσώρτσιλ, του Κόρζον κ.ά., όπου ανέφερε, μεταξύ πολλών άλλων σημαντικών, και τα ακόλουθα:

> «Η αλήθεια είναι ότι ο πρώην Βασιλεύς, καθώς απεδείχθη εκ των υστέρων, ήτο πράγματι ο εν Ελλάδι αντιπρόσωπος του Κάϊζερ, θεωρών τον Συνταγματικόν Χάρτην του Βασιλείου του, όπως ο Κάϊζερ εθεώρει τας συνθήκας, παληόχαρτα. Ηκολούθει πολιτικήν όχι απλώς φιλογερμανικήν, αλλά καθαρώς γερμανικήν, θυσιάζων όχι μόνον την Ελλάδα, αλλά και τα πολυτιμότερα και ζωτικότερα αυτής συμφέροντα. Τοιουτοτρόπως η θέσις της Ελλάδος κατέστη τραγική. […] Πάσα αντίστασις [του λαού] θα κατέληγεν εις εμφύλιον πόλεμον και θα έδιδεν εις τον ήδη κινητοποιημένον βουλγαρικόν στρατόν την ευκαιρίαν να εισβάλη εις τε την Ανατολικήν και Δυτικήν Μακεδονίαν».[12]

Ο Κωνσταντίνος εγκατέλειπε την Ελλάδα και εγκαθίστατο στην Ελβετία,[13] απ' όπου προσπάθησε να αναθερμάνει τις σχέσεις του με το

---

[11] Για την περίοδο από τον Αύγουστο του 1916 έως τον Ιούλιο του 1917 βλ. Areti Tounta-Fergadi, "Le point de vue de la presse grecque au sujet de l'établissement du gouvernement provisoire de Thessaloniki," *Balkan Studies* 51 (2016): 105-133, www.imxa.gr/publish/balkanstudies_en_index.htm· Γιάννης Μουρέλος, «Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους Συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)», *Μνήμων* 8 (1980-1982): 150-188.

[12] Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, *Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο*, Φάκ. 13-15, 1917, [Ομιλία Ελευθερίου Βενιζέλου, δίχως ημερομηνία]. Η τραγική αυτή κατάσταση είχε τις ρίζες της και στη διαφωνία του Βενιζέλου με τον Κωνσταντίνο, η οποία χρονολογείτο, κυρίως, από το Φεβρουάριο του 1915. Την αντίθεση των απόψεών του με τον άνακτα, ο Βενιζέλος τη χαρακτήριζε «απέραντον χάσμα» και θεωρούσε πως εκείνος και οι υποστηρικτές του αποδέχονταν «την ανατροπήν των αποτελεσμάτων, όσα ησφάλισαν εις ημάς οι δύο νικηφόροι βαλκανικοί μας πόλεμοι, ημείς δε [που υποστηρίζουμε] την εθνικήν και δημοκρατικήν [πολιτική], αρνούμεθα επιμόνως να υποταχθώμεν εις τοιαύτην καταστροφήν και να ανεχθώμεν την Βουλγαρικήν επικράτησιν». Επίσης βλ. Στεφάνου, *Τα Κείμενα*, 408.

[13] Στην Ελβετία, χώρα ουδέτερη, πολλοί εξόριστοι είχαν βρει καταφύγιο στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε δε καταστεί πεδίο κατασκοπείας και προπαγάνδας.

γυναικάδελφό του, Γουλιέλμο Β΄, στοχεύοντας στην επανάκτηση του θρόνου του, και όχι μόνο. Και αυτά συνέβαιναν στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, τα οποία, ωστόσο, είχαν σοβαρότατους αντικτύπους σ' εκείνο της εξωτερικής πολιτικής. Οι δύο συνασπισμοί Δυνάμεων συζητούσαν, ή καλύτερα «παζάρευαν», με τη Βουλγαρία για την κατακύρωση των εδαφών της Ανατολικής Μακεδονίας στην επικράτειά της. Δεν δίσταζαν, δηλαδή, να αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο ή και να δεσμεύονται για τη νομιμοποίηση της παράνομης κατοχής των εν λόγω περιοχών, η οποία υφίστατο από το καλοκαίρι του 1916.

Παρόλα αυτά, οι διαβουλεύσεις δεν ήταν εύκολες. Η εμπλοκή της Ελλάδας στον Πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ, επόμενο ήταν να δυσαρεστήσει τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, οι οποίες έχαναν τον κύριο υποστηρικτή των θέσεών τους στη Βαλκανική Χερσόνησο, το βασιλιά Κωνσταντίνο. Την ίδια στιγμή, όταν ο Βενιζέλος προχώρησε στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με τους αντίπαλους της Αντάντ, η Βουλγαρία, ανήσυχη κι εκείνη, απευθύνθηκε στο Βερολίνο, για να διακριβώσει το κατά πόσο ίσχυαν οι δεσμεύσεις του προς τον Κωνσταντίνο, ενώ, ταυτοχρόνως, πρότεινε γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα να επιτεθούν και πάλι στη Μακεδονία, όπως είχαν πράξει και ένα χρόνο νωρίτερα. Ο Βούλγαρος πρωθυπουργός, Βασίλ Ραντοσλάβοφ, έχοντας διασφαλίσει, όπως πίστευε, τις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας, έθετε θέμα Θεσσαλονίκης, το τοπωνύμιο της οποίας και μόνο, κατά τα λεγόμενά του, έβρισκε θετική απήχηση στη βουλγαρική κοινή γνώμη. Το Βερολίνο δεν απάντησε άμεσα· προσπάθησε να κερδίσει χρόνο, για να συνεννοηθεί με τη Βιέννη,[14] ξεκαθάρισε, ωστόσο, πως δεν θα συμμετείχε σε άλλη, πιθανή στρατιωτική, επιθετική ενέργεια εναντίον της Μακεδονίας. Αυτό θα ήταν έργο του βουλγαρικού Επιτελείου.[15]

Η παραμονή του Κωνσταντίνου στην Ελβετία δε φαίνεται να ήταν απρόσκοπτη. Μάλιστα, στο Λουγκάνο, ξέσπασαν και ταραχές με αποδέκτη τον ίδιο. Olivier Lahaie, *La guerre secrète en Suisse (1914-1918)*, τόμ. 2 (Saint-Denis: Connaissances et savoirs, 2017), 200.

[14] Για τις σχέσεις των δύο Δυνάμεων, Γερμανίας–Αυστροουγγαρίας βλ. Gerard E. Silberstein, *The Trouble Alliance: German–Austrian Relations, 1914-1917* (Lexington: University Press of Kentucky, 1970). Επίσης, την εισήγηση του Στράτου Δορδανά, «Μεταξύ γερμανικής σφύρας και βουλγαρικού άκμονος: η Ανατολική Μακεδονία στους στρατηγικούς σχεδιασμούς των Κεντρικών Αυτοκρατοριών (1914-1918)», στο Συνέδριο της ΔΕΚΠΟΤΑ, 16-18 Νοεμβρίου 2018, Δράμα.

[15] Για τις διπλωματικές διεργασίες της περιόδου 1916-1918 βλ. Leon, *Greece*· Γεώργιος Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918* (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2000), απ' όπου και κάποια παραθέματα· Yannis Mourelos, *L'intervention de la Grèce dans la Grande Guerre, 1916-1917*

Την ίδια αμφίρροπη πολιτική, έναντι των βουλγαρικών αιτιάσεων, υιοθέτησε και η Βιέννη, ο υπουργός Εξωτερικών της οποίας, Ότοκαρ φον Τσέρνιν, πίστευε πως η δυναμική των γεγονότων της Αθήνας, του Ιουνίου 1917, δε συνιστούσε ικανή συνθήκη, που να τους επέτρεπε να άρουν τη στήριξή τους στον Κωνσταντίνο, ο οποίος είχε ήδη μεταβεί στην Ελβετία. Εξίσου ισχυρό ήταν και το επιχείρημά του, πως ήταν καλύτερα να κηρύξει πρώτη η Αθήνα τον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, δεδομένου ότι τόσο η Αυστρία όσο και η Γερμανία, μην έχοντας αναγνωρίσει την προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου, θεωρούσαν πως δεν υφίστατο το καθεστώς του εμπολέμου ανάμεσα σ' αυτές και στην Ελλάδα. Η Βιέννη, όμως, είχε και έναν άλλο λόγο να τηρεί μια παρόμοια στάση, δοθέντος ότι η Θεσσαλονίκη αλλά και οι περιοχές που διεκδικούσε η Βουλγαρία, εντάσσονταν στη σφαίρα των άμεσων ενδιαφερόντων της.

Πάντως, οι στρατιωτικοί ηγέτες και των δύο Δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας δεν υιοθέτησαν την πρόταση της Βουλγαρίας για επίθεση στη Μακεδονία, εφόσον ο Λούντεντορφ, θιασώτης της ιδέας της Μεγάλης Βουλγαρίας, εξαρτούσε πιθανή επίθεση στη Μακεδονία από τις γενικότερες εξελίξεις στα πεδία των μαχών. Το αίτημα των Βουλγάρων για επέκταση στη Θεσσαλονίκη δεν το απέρριπτε, όμως, δεν έπρεπε να υποκύψουν στις βουλγαρικές, επεκτατικές ροπές, παρά μόνο αν το επέτασσαν πολιτικοί λόγοι. Δεν ήταν αντίθετος στο να επιτραπεί στη Βουλγαρία η ελευθερία κινήσεων στην Ανατολική Μακεδονία, αλλά αυτή η ενέργεια να είναι σύμφυτη προς τα συμφέροντα της Γερμανίας στην περιοχή, όπως διευκρίνισε ο Γουλιέλμος ο Β΄, στον κόμη Φον Λέρσνερ, που εκπροσωπούσε το υπουργείο Στρατιωτικών στην Ανωτάτη Στρατιωτική Διοίκηση.

(Athènes: Institut Français d'Athènes, 1983)· Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Βασιλική ανταρσία. Έργα και ημέρες του βασιλέως Κωνσταντίνου κατά την εξορίαν του εις Ελβετίαν, 1916-1918* (Αθήναι: Καρδαμίτσας, 1975)· S. Cosmin, *Dossiers secrets de la Triple Entente: Grèce, 1914-1922* (Paris: Nouvelles Editions Latines, 1970)· Παύλος Πετρίδης, *Ξενική εξάρτηση και εθνική πολιτική, 1910-1918. Δίκαιο και πολιτική* (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1981)· Dimitris Portolos, *Greek Foreign Policy from September 1916 to October 1918* (PhD diss., University of London, 1974)· Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμ. 2 (Αθήναι: Ίκαρος, 1970)· Διονύσης Χουρχούλης, «Το Μακεδονικό Μέτωπο στη στρατιωτική στρατηγική του Βερολίνου και της Βιέννης (1915-1918)» στο: *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων. Η ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά.* Πρακτικά Συμποσίου, 3-4 Οκτωβρίου 2016 (Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, ΙΜΧΑ και Ίδρυμα Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, 2017), 65-82, πρόσβαση 5 Απριλίου 2019, www.academia.edu/34674001/.

Στις συνεχιζόμενες πιέσεις της Σόφιας, το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών, όπου κυριαρχούσε ο υπουργός Εξωτερικών, Αρτούρ Τσίμερμαν, βρήκε ευκαιρία να αντιτάξει τις δικές του προτάσεις: αποδοχή του βουλγαρικού αιτήματος για επέκταση στην Ανατολική Μακεδονία, αλλά υποχώρηση της Βουλγαρίας στο ζήτημα της Θράκης, που σήμαινε επιστροφή της Δυτικής Θράκης στην Τουρκία και, συνάμα, απομάκρυνση της Βουλγαρίας από το θέμα της Βόρειας Δοβρουτσάς. Οι προτάσεις αυτές βρήκαν σύμφωνη και την Αυστρία, η οποία έθεσε και άλλον έναν όρο: να διακόψει η Σόφια τις διπλωματικές της σχέσεις με τις ΗΠΑ.

Διάφορα γεγονότα, ωστόσο, όπως η πρόταση του ειδικού στα ζητήματα της Βαλκανικής, Χέρμαν Βέντελ, διατυπωμένη σε άρθρο γερμανικής εφημερίδας για επίλυση του Μακεδονικού, με βάση τις διατάξεις της σερβοβουλγαρικής Συνθήκης Συμμαχίας του 1912, εξόργισαν τη Σόφια και ανέστειλαν τις σχετικές συζητήσεις. Τις μέρες εκείνες, του Ιουλίου 1917, η γερμανική Βουλή προχώρησε στην έγκριση ενός ψηφίσματος, που αφορούσε την ειρήνη και ανάμεσα σε άλλα ανέφερε πως:

> «προσαρτήσεις εδαφών επιβεβλημένες με τη χρήση στρατιωτικής, πολιτικής, δημοσιονομικής ή οικονομικής βίας δεν συμβιβάζονται με την ειρήνη»,

κίνηση, όμως, η οποία δεν αντικατόπτριζε τις απόψεις της γερμανικής πολιτικής ηγεσίας. Ο Όμπερντορφ, ο οποίος είχε λάβει ενεργό μέρος στις διαβουλεύσεις, πρότεινε να μην τεθεί άμεσα θέμα Δοβρουτσάς, ούτε θέμα Θράκης, δεδομένου ότι και τα δύο αυτά ζητήματα δυναμίτιζαν τις ρουμανοβουλγαρικές και βουλγαροτουρκικές σχέσεις. Θα μπορούσαν να δώσουν νεφελώδεις υποσχέσεις για επαναχάραξη των συνόρων Τουρκίας–Βουλγαρίας, στην περιοχή της Θράκης, μια και η προοπτική απόδοσης στη Βουλγαρία της Ανατολικής Μακεδονίας δημιουργούσε ευνοϊκές προϋποθέσεις υλοποίησης αυτού του σχεδίου.[16]

Και ναι μεν η Γερμανία φαινόταν αποφασισμένη να ενδώσει στις βουλγαρικές απαιτήσεις για προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία, πλην όμως, η πολιτική και η στρατιωτική ηγεσία αλλά και η Βιέννη συνέκλιναν στο ότι δεν έπρεπε να καταστήσουν γνωστές τις προθέσεις τους στη Σόφια. Γι' αυτό, και ο Γερμανός πρεσβευτής στη βουλγαρική πρωτεύουσα, Όμπερντορφ, ενετάλη να ενημερώσει

[16] Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, 118-123.

τον Ραντοσλάβοφ, επάνω σε κρίσιμα ζητήματα: οι σύμμαχοι της Βουλγαρίας δε βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ελλάδα, η Βουλγαρία δεν είχε ξεκαθαρίσει τη θέση της απέναντι στις ΗΠΑ και οι υποσχέσεις, που οι συνοδοιπόροι της στον πόλεμο είχαν δώσει στον Κωνσταντίνο είχαν «παραγραφεί», από τη στιγμή που η Ελλάδα είχε συμμετάσχει στον Πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Θα έπρεπε, δε, να παρουσιάσει σαν δική του τη θέση πως η χώρα του «δεν θα είχε αντίρρηση» στο να προχωρήσει η Βουλγαρία στην προσάρτηση των πόλεων της Καβάλας, της Δράμας και των Σερρών και γενικότερα της Ανατολικής Μακεδονίας, αλλά θα ήταν ευκταίο οι Βούλγαροι να συζητήσουν με τους Τούρκους αναφορικά με τη Θράκη.

Ο Ραντοσλάβοφ, ωστόσο, επέμενε στην ανάληψη περισσότερο σαφών εγγυήσεων, εκ μέρους των συμμάχων του, οι οποίοι αποφάσισαν να τις δώσουν, όταν διαφάνηκε η πιθανότητα συνεννόησης της Βουλγαρίας με τη Μεγάλη Βρετανία. Έτσι, στις 31 Ιουλίου, οι εντεταλμένοι πρεσβευτές των δύο συμμάχων στη βουλγαρική πρωτεύουσα, ενημέρωσαν το Βούλγαρο πρωθυπουργό πως οι χώρες τους δε θα έφερναν προσκόμματα στην προσάρτηση των περιοχών, που ήδη κατείχε de facto η χώρα του, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και οι πόλεις της Δράμας, των Σερρών και της Καβάλας, αναγνώριζαν το καθεστώς του εμπολέμου Ελλάδας–Βουλγαρίας, μια και οι στρατοί τους πολεμούσαν, αλλά οι ίδιες δεν βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση· δεν έθιξαν καν θέμα Θράκης και Δοβρουτσάς, ενώ το ζήτημα των σχέσεων ΗΠΑ–Βουλγαρίας, εξετάστηκε ακροθιγώς.

Κάποιες συζητήσεις, που διαμείφθηκαν το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα, ως προς τη μελλοντική τύχη της Θεσσαλονίκης, δεν κατέληξαν σ' ένα απτό αποτέλεσμα, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη πόλη δεν περιλαμβανόταν στο άρθρο 3 της συνθήκης συμμαχίας, βάσει της οποίας η Βουλγαρία προσχώρησε στο στρατόπεδο των Κεντρικών Δυνάμεων, άρθρο, το οποίο διαλάμβανε τον όρο πως οι απαιτήσεις της Σόφιας θα ικανοποιούνταν μόνο ως προς τις περιοχές που ήδη κατείχε. Η μυστική συνθήκη συμμαχίας, ανάμεσα στη Βουλγαρία και τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, είχε υπογραφεί στις 6 Σεπτεμβρίου 1915.

Από την ως άνω ανασκόπηση των συνομιλιών που διαμείβονταν, ανάμεσα στο Ραντοσλάβοφ και αξιωματούχους των δύο κύριων Δυνάμεων των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, καθίσταται προφανές πως, κυρίως, η Γερμανία δε φαινόταν να διστάζει στην αναγνώριση της de jure κυριαρχίας της Βουλγαρίας στις συγκεκριμένες περιοχές της Ανατολι-

κής Μακεδονίας. Μάλιστα, όπως μας διαβεβαιώνει ο Γεώργιος Λεονταρίτης, ο Ρίχαρντ φον Κίλμαν, που διαδέχθηκε τον Τσίμερμαν στο γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών,

> «θεωρούσε τη Βουλγαρία προπύργιο απαραίτητο για τη μελλοντική θέση της Γερμανίας στα Βαλκάνια και την Ανατολή και παρέμεινε αταλάντευτος στη φιλοβουλγαρική πολιτική του καθ' όλη τη θητεία του»,[17]

ως τον Ιούλιο του 1918.

Την ίδια περίοδο, που εξελίσσονταν οι περιγραφόμενες διαπραγματεύσεις, στα παρασκήνια της ευρωπαϊκής διπλωματίας, ο Κωνσταντίνος προσπαθούσε να επανασυσφίγξει τις σχέσεις του με το Γουλιέλμο. Οι απόψεις και θέσεις του έκπτωτου βασιλιά, σχετικά με την ουδετερότητα της Ελλάδας απέναντι στον Πόλεμο, παρέμεναν αμετακίνητα ίδιες, όπως και στην αρχή του Πολέμου. Στην εξορία, ο Κωνσταντίνος είχε συμπαραστάτες και συνοδοιπόρους το Νικόλαο Θεοτόκη, το Γεώργιο Στρέιτ, αλλά και τον Εμμανουήλ Υψηλάντη. Ας υπενθυμισθεί πως ο Νικόλαος Θεοτόκης, υπουργός Στρατιωτικών στις κυβερνήσεις Δημητρίου Γούναρη και Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, ήταν ένας από τους έξι θεωρηθέντες ως υπεύθυνους της μικρασιατικής τραγωδίας, οι οποίοι εκτελέστηκαν, ύστερα από συνοπτικές διαδικασίες, αμέσως μετά την έκδοση της απόφασης του εκτάκτου στρατοδικείου, στις 15/28 Νοεμβρίου του 1922. Αν, ωστόσο, λάβουμε υπ' όψιν το γεγονός πως τα προβλήματα υγείας, που ο βασιλιάς αντιμετώπιζε από το 1915, είχαν ενταθεί εκείνη την περίοδο, τότε θα πρέπει να αναφερόμαστε στο περιβάλλον του Κωνσταντίνου, που φαίνεται να είχε αναλάβει τις συζητήσεις με Γερμανούς και Αυστριακούς αξιωματούχους.[18]

Επομένως, δεν πρέπει να ξενίζει το γεγονός πως ο Στρέιτ, σε υπόμνημά του, προς το Μιχαέλις, εξέθετε τα γεγονότα που είχαν εξελιχθεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια και τα παρουσίαζε με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταδείξει την υποστηρικτική στάση του Κωνσταντίνου απέναντι στη Γερμανία. Ακόμα και τη φυγή του από την Ελλάδα, την αποπομπή από το θρόνο του, την εμφάνιζε ως «επιθυμία του να παρατείνει

---

[17] Λεονταρίτης, *ό.π.*, 122-127· Wolfgang-Uwe Fridrish, "Bulgarian–Turkish relations in summer of 1915," ojs.lib.uom.gr/index.php/BalkanStudies/article/view/1419/1441, 374.

[18] Γεώργιος Θ. Μαυρογορδάτος, *Τα γράμματα στην Πάολα. Τι μας λένε για τον Κωνσταντίνο Α΄* (Αθήνα: Πατάκης, 2018), 117-131.

την ουδετερότητα» της χώρας του απέναντι στον Πόλεμο. Το Βερολίνο, έχοντας δεσμευτεί απέναντι στη Βουλγαρία για την αναγνώριση της κυριαρχίας της στις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας, αδυνατούσε να δώσει οποιαδήποτε υπόσχεση στον έκπτωτο βασιλιά για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, που θα του εξασφάλιζε την ανάκτηση του θρόνου του. Δυναστικοί δε λόγοι, αφορώντες το βασιλικό οίκο της Βουλγαρίας, συνιστούσαν για τη γερμανική κυβέρνηση τροχοπέδη, η οποία την οδηγούσε στην υιοθέτηση μιας δυσδιάκριτης πολιτικής, που ισορροπούσε ανάμεσα στις «υπεκφυγές», τις «επιφυλάξεις» και τις «αναβολές».

Στο ίδιο επίπεδο κινείτο και το μνημόνιο, το οποίο συνέταξε ο έμπιστος του Κωνσταντίνου, Εμμανουήλ Υψηλάντης, και απέβλεπε στο να εκθέσει στις Κεντρικές Δυνάμεις την κατάσταση στην Ελλάδα, όπως είχε διαμορφωθεί και να προσδιορίσει το μέλλον του βασιλιά. Ανάμεσα στα πολύ σημαντικά, που ανέφερε ο Υψηλάντης στην έκθεσή του, υποστήριζε πως η εκδίωξη του Κωνσταντίνου από τον ελληνικό θρόνο και η έλευση του Βενιζέλου στην Αθήνα από τη Θεσσαλονίκη, συνιστούσαν πολιτικές κινήσεις υψίστης σπουδαιότητας. Απέβλεπαν στην ενεργό συμμετοχή της Ελλάδας στον Πόλεμο, συνεργαζόμενης με την Αντάντ, γεγονός που αντέβαινε στις επιθυμίες της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού. Επομένως, έπρεπε να παρεμποδιστεί η έξοδος της Ελλάδας στον Πόλεμο. Προς τούτο, είχε δοθεί οδηγία στον Αλέξανδρο να δημιουργήσει προσκόμματα τέτοια, ικανά να αποτρέψουν την κήρυξη πολέμου και να αρνηθεί να προχωρήσει σε έγκριση της επιστράτευσης. Γενικότερα, περιγραφόταν ένα σχέδιο, η εφαρμογή του οποίου θα είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την «πτώση της βενιζελικής κυριαρχίας και [την] ανάκληση του βασιλιά».[19]

Παράλληλα, ο Κωνσταντίνος κατέστρωνε τα σχέδιά του. Ο συνοδοιπόρος του, ο Νικόλαος Θεοτόκης, με την ευκαιρία ενός αιτήματος, που διατύπωσαν οι αυστροουγγρικές στρατιωτικές αρχές και αφορούσε στην παροχή πληροφοριών για την κατάσταση, στην οποία βρισκόταν ο ελληνικός στρατός, απευθύνθηκε στην Βιλχελμστράσε, υποβάλλοντας έγγραφο, όπου εξέθετε την πολιτική που σκόπευε να εφαρμόσει ο άνακτας, καθώς και το σχέδιο δράσης, στο οποίο περιγράφονταν οι στόχοι του: επίθεση γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων κατά της Ελλάδας, ώστε να εξαναγκασθούν οι Σύμμαχοι να την εγκαταλείψουν, αποπομπή του Βενιζέλου και επαναφορά της πρότερης, «νόμιμης», πολιτικής κατάστασης. Στην εφαρμογή του σχεδίου, στο εσωτερικό πολιτικό τοπίο της Ελλάδας, θα συνεργάζονταν με το βασιλιά, Αλέξανδρο,

[19] Πετρίδης, *Ξενική Εξάρτηση*, 406-408.

ο οποίος θα έπρεπε να ωθήσει τα πράγματα σε τέτοιο σημείο τριβής, ώστε Βενιζέλος και Σύμμαχοι, να εξαναγκαστούν να τον οδηγήσουν στην παραίτηση, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει λαϊκή εξέγερση. Μια παρόμοια λαϊκή εξέγερση στην Παλαιά Ελλάδα θα έφερνε τον Σαράιγ στη δύσκολη θέση να αποσπάσει δυνάμεις από τη Μακεδονία και τότε οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες θα οργάνωναν επίθεση κατά της βενιζελικής Ελλάδας, διακηρύττοντας πως προσέρχονταν ως «απελευθερωτές», ώστε να επαναφέρουν τη «νόμιμη τάξη», να συνεχίσει η χώρα να τελεί υπό το καθεστώς της ευμενούς ουδετερότητας και να διαφυλάττεται η εδαφική της ακεραιότητα.[20]

Στους σχεδιασμούς του έκπτωτου Κωνσταντίνου και των υποστηρικτών του περιλαμβανόταν και η επιθυμία επανάκτησης της επικοινωνίας με στελέχη της στρατιωτικής ηγεσίας της Ελλάδας, συγκεκριμένα με το στρατηγό Αναστάσιο Παπούλα, αλλά και με άτομα, που συνέχιζαν να πρόσκεινται στο βασιλιά. Για την πραγμάτωση αυτού του σχεδίου, ο Κωνσταντίνος ζήτησε να μεταβεί στο Σεν Μορίτς, ώστε να έρθει σε επαφή με το συνταγματάρχη Χατζόπουλο, που ήταν διοικητής του Δ΄ Σώματος Στρατού, το οποίο, ως γνωστόν, είχε μεταφερθεί στο Γκέρλιτς από τα τέλη Αυγούστου του 1916. Ορισμένοι αξιωματικοί του εν λόγω Σώματος, οι οποίοι ήταν εγνωσμένων φρονημάτων, θα μετέβαιναν στην Ελλάδα, ούτως ώστε να επηρεάσουν τον Αλέξανδρο, να ασκήσουν προπαγάνδα στο στρατό εναντίον του Βενιζέλου και να προσκομίσουν, επιστρέφοντας, πληροφορίες αναφορικά με την κατάσταση, που επικρατούσε στη χώρα.

Ιδιαίτερης προσοχής χρήζει το γεγονός πως ο Κωνσταντίνος, σύμφωνα με ασφαλείς πληροφορίες, συνομίλησε με τον Ερνστ Γεκ, γνωστό δημοσιογράφο της Γερμανίας, θιασώτη της σύμπλευσης της χώρας

---

[20] Ας διευκρινισθεί, πως τη χρονική περίοδο Δεκεμβρίου 1916-Ιανουαρίου 1917, την εποχή δηλ. που ο Βενιζέλος ήταν στη Θεσσαλονίκη, οι άνθρωποι του Κωνσταντίνου απηύθυναν εκκλήσεις προς το Γερμανό αυτοκράτορα, με σκοπό να τον πείσουν για μια γερμανοβουλγαρική και ελληνική επίθεση, στρεφόμενη κατά των Δυνάμεων της Αντάντ, που βρίσκονταν στη Βόρεια Ελλάδα, από το φθινόπωρο του 1915. Τούτο, αποδεικνύεται από έγγραφα, δημοσιευμένα στην έκδοση του υπουργείου Εξωτερικών, του 1917, 1920, των οποίων η αυθεντικότητα είναι αδιαμφισβήτητη. Για τη σχετική συζήτηση, Γιάννης Γιανουλόπουλος, *"Η ευγενής μας τύφλωσις...". Εξωτερική Πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999), 227-229, υποσ. 3. Πολλά, ωστόσο, έγγραφα, τα οποία αποδείκνυαν τις μυστικές συνομιλίες του Κωνσταντίνου με Γερμανούς επιτελείς, ο αριθμός των οποίων είναι «απροσδιόριστος», είχαν καταστραφεί από τον Ιωάννη Μεταξά και το Βίκτωρα Δούσμανη, τον Αύγουστο του 1916, λίγο πριν την αποπομπή τους από το Γενικό Επιτελείο. Leon, *Greece*, 383, υποσ. 65· Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα: Πατάκης, 2016), 90-91.

του με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και, γενικότερα, της αύξησης της επιρροής της στην Ανατολή, στον οποίο εμπιστεύτηκε πως, μετά τον πόλεμο, είχε πρόθεση να επιστρέψει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τα νησιά εκείνα του Αιγαίου Πελάγους, που βρίσκονταν πλησίον των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Όμως, η Γερμανία, από τον Αύγουστο του 1914, εποχή που προσπαθούσε να προσελκύσει την Τουρκία στο πλευρό της, της είχε υποσχεθεί πως θα έβλεπε ευμενώς την πιθανότητα να της «εκχωρήσει» ορισμένα νησιά του Αιγαίου.[21]

Όλα αυτά τα σχέδια του Κωνσταντίνου δεν έγιναν δεκτά από το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών, ο δε Κίλμαν, ενστερνιζόμενος τις πολιτικές παραμέτρους του θέματος, ήταν αντίθετος στην πρόταση για επιθετική ενέργεια εναντίον της Ελλάδας, δεδομένου ότι η χώρα του είχε ήδη δεσμευτεί απέναντι στη Βουλγαρία, αναγνωρίζοντας την προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας, η δε επαναφορά του τέως βασιλιά, στο θρόνο του, θα αντέβαινε προς τη δέσμευση αυτή, μια και εκ των πραγμάτων θα ακύρωνε τον εδαφικό ακρωτηριασμό της Ελλάδας. Ωστόσο, αυτή, η πολιτική πλευρά του ζητήματος δεν έπρεπε να αποκαλυφθεί, παρά μόνο να γίνει επίκληση στρατιωτικών λόγων. Την ίδια γνώμη είχε και ο Λούντεντορφ, ο οποίος πίστευε πως επίθεση κατά της Ελλάδας θα αντιστρατευόταν τους γερμανικούς στρατιωτικούς και γεωπολιτικούς σχεδιασμούς.

Είναι προφανές πως η γερμανική ηγεσία, πολιτική και στρατιωτική, αντέκρουσε τις προτάσεις του βασιλιά και των περί αυτόν και προωθούσε δυσδιάκριτη και αμφίθυμη πολιτική. Ο Κωνσταντίνος, όμως, συνέχιζε να πιέζει το Γουλιέλμο, διευκρινίζοντάς του, μάλιστα, πως «μόνο με τρομοκρατία θα κατόρθωνε αυτό το γουρούνι [ο Βενιζέλος] να διατηρήσει τη θέση του». Το θέμα της επίθεσης κατά της βενιζελικής Ελλάδας δεν έκλεινε και το ζήτημα της αποκατάστασης της επικοινωνίας του Κωνσταντίου με τους εν Ελλάδι φιλοβασιλικούς άρχισε να υλοποιείται, εν μέρει. Ωστόσο, οι εξελίξεις στην επαναστατημένη Ρωσία, από τα τέλη του 1917, όταν οι εκπρόσωποι του μπολσεβικικού καθεστώτος υπέγραψαν ανακωχή με τη Γερμανία και ορισμένοι πίστεψαν σε επερχόμενη κατάρρευση του δυτικού μετώπου, ο Κάιζερ άρχισε να βλέπει με ευνοϊκή διάθεση την επίθεση κατά της βενιζελικής Ελλάδας, στην οποία ο Κίλμαν συνέχιζε να αντιτίθεται, όπως άλλωστε και ο Λούντεντορφ, στους λόγους άρνησης των οποίων εντασσόταν, εκτός των

[21] Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, 127-131· Χουρχούλης, «Το Μακεδονικό Μέτωπο», 73, υποσ. 37.

πολλών άλλων, και η αδυναμία της Γερμανίας να αναλάβει τον επισιτισμό του ελληνικού λαού, ο οποίος λιμοκτονούσε.[22]

Δεν είχαν άδικο οι Γερμανοί να φοβούνται το επισιτιστικό πρόβλημα της Ελλάδας. Μια αναδρομή σε προηγούμενους χρόνους θα καταδείξει την τραγική αλήθεια αυτού του γεγονότος. Ας σημειωθεί, παρεκκλίνοντας από την ιστορική συνέχεια, πως από το Μάρτιο του 1917, ο πρέσβης της Ελλάδας στη Σόφια, Ναούμ, απευθυνόμενος στον υπουργό Εξωτερικών, Ζαλοκώστα, επισήμαινε πως η κατάσταση στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας είχε εκτραχυνθεί στο έπακρο.

> «Τελευταίως όμως, και δη από ενός μηνός και εντεύθεν», σημείωνε, «η κρίσις επεξετάθη καθ' άπασαν την Ανατολικήν Μακεδονίαν, αθρόοι δε θάνατοι εξ ασιτίας εσημειώθησαν ου μόνον εις την Καβάλλαν, αλλά και εν Δράμα και Σέρραις, αναμφισβητήτως δε η ιδία κατάστασις θα επικρατή και εν τοις διαφόροις χωρίοις, εν οις η κατάστασις παραμένη άγνωστος […]».[23]

Νεότερες έρευνες, όπως προείπαμε, έχουν καταδείξει και επιβεβαιώσει πως η κακομεταχείριση των κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας από το στρατό κατοχής, κακομεταχείριση, που μεταφραζόταν σε βασανισμούς, βιασμούς, βίαιες μετακινήσεις στη Βουλγαρία, ώστε να διαθέτει η οικονομία της φθηνό, εργατικό δυναμικό, η στέρηση τροφής και η στέρηση στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν ένα φαινόμενο, που διήρκεσε καθ' όλη την ταραγμένη περίοδο του 1916-1918.

Εξάλλου, είναι χαρακτηριστικό πως σε συνέντευξη Τύπου, που έδωσε σε δημοσιογράφους και σε εκπροσώπους του υπουργείου Πολέμου, ο Γάλλος πρωθυπουργός, Ζορζ Κλεμανσό, αμέσως μετά την υπογραφή της Ανακωχής της Rethondes (11 Νοεμβρίου 1918), εξήγησε πως οι Γερμανοί επέμεναν, κυρίως, στο πρόβλημα του επισιτισμού, δεδομένου ότι τόσο ο γερμανικός όσο και ο αυστριακός λαός, αντιμετώπιζαν το φάσμα της πείνας.[24]

---

[22] Λεονταρίτης, *ό.π.*, 131-133, 136-137.

[23] Υπουργείον Εξωτερικών, *Διπλωματικά έγγραφα, 1913-1917*, έγγραφο αρ. 211, 248-249.

[24] *L'Humanité,* 12 novembre 1918. Για λεπτομέρειες βλ. Αρετή Τούντα-Φεργάδη, «Η Ανακωχή της Γερμανίας (11 Νοεμβρίου 1918): η αρχή του τέλους ή το τέλος μιας αρχής;», clioturbata.com/82/german_armistice_1918/. Για μια συνοπτική αναφορά στις τραγικές συνθήκες, υπό τις οποίες βίωνε ο γερμανικός λαός, βλ. Ian Kershaw, *Χίτλερ 1889-1936. Ύβρις*, τόμ. 1 (Αθήνα: Scripta), 121-123.

Οι ανθρώπινες, όμως, τραγωδίες δεν άγγιζαν και δεν αγγίζουν την πολιτική. Γι' αυτό και ο Κάιζερ δεν εγκατέλειπε τα οράματά του, τα συναφή με την επέκταση της γερμανικής επιρροής στην Εγγύς Ανατολή, τη δε Ελλάδα την ενέτασσε σ' αυτούς τους σχεδιασμούς. Για την ώρα, όμως, οι συζητήσεις, που διεξάγονταν στο Μπρεστ-Λιτόφσκ και στο Βουκουρέστι, με τη Σοβιετική Ρωσία και τη Ρουμανία, δεν επέτρεπαν περαιτέρω διαπραγματεύσεις, πολύ περισσότερο, αποφάσεις αναφορικά με το ζήτημα της Ελλάδας. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως ο Κάιζερ σκεφτόταν να ενισχύσει την Ελλάδα τόσο στο στρατιωτικό όσο και στον οικονομικό τομέα, παίρνοντας ως αντάλλαγμα γι' αυτή την εκδούλευση την εκμίσθωση του λιμανιού της Σούδας, στην Κρήτη, ούτως ώστε να το χρησιμοποιήσει ως ναυτική βάση. Δηλαδή, κάτι ανάλογο με εκείνο που υλοποίησε η Αμερική την ψυχροπολεμική περίοδο, εγκαθιστώντας στη Σούδα ναυτική βάση.

Το ίδιο αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως οι απόψεις του Γουλιέλμου, του Κωνσταντίνου και του Στρέιτ, συνέκλιναν, από ένα σημείο και μετά και ατένιζαν, και οι τρεις, από την ίδια οπτική γωνία τις ελληνογερμανικές σχέσεις. Συγκεκριμένα, ο Στρέιτ, τον Ιανουάριο του 1918, είχε συνομιλήσει με το Ρέσλερ, ο οποίος εκπροσωπούσε την Εθνική Τράπεζα της Γερμανίας, στην Ελβετία, τονίζοντας τη φιλογερμανική πολιτική της Ελλάδας και υπογραμμίζοντας πως η Γερμανία θα επωφελείτο, αν τη συνέδραμε στην οικονομική της ανάταξη και θα ήταν διπλά ωφελημένη από το γεγονός πως και ολόκληρος ο ελληνισμός της Μεσογείου θα συνεργαζόταν γι' αυτή την οικονομική εξυγίανση. Οι τομείς, στους οποίους μπορούσε να επενδύσει η Γερμανία, ήταν η κατασκευή σιδηροδρόμων, η εμπορική ναυτιλία, η γεωργία, η παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας, η βιομηχανία, η οποία θα έβρισκε πρόσφορο έδαφος λόγω του φθηνού εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, τα κεφάλαιά της δε θα κινδύνευαν, διότι θα υπάγονταν υπό το Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο και θα ήταν ασφαλή, μια και θα εφαρμοζόταν η «παραδοσιακή ελληνική μέθοδος της επιβολής νέων φόρων και δασμών», όπως επισημαίνει ο Γεώργιος Λεονταρίτης, ο οποίος καταλήγει:

> «Με λίγα λόγια, ο Στρέιτ και ο Κωνσταντίνος προσέφεραν την οικονομική ενσωμάτωση της Ελλάδας στο πρόγραμμα της Γερμανίας προκειμένου για την κεντρική Ευρώπη, στο πλαίσιο του οποίου η χώρα θα χρησίμευε και ως ενδιάμεσος κρίκος για τον έλεγχο της Εγγύς Ανατολής».[25]

[25] Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, 139-141.

Ωστόσο, τα οράματα του Στρέιτ και του Κωνσταντίνου έρχονταν σε ευθεία αναντιστοιχία με το δόγμα και τους σχεδιασμούς του Κίλμαν, ο οποίος ασχολείτο, εκείνη την περίοδο με το ζήτημα της Ρουμανίας και θεωρούσε πως τόσο η συγκεκριμένη χώρα όσο και η Βουλγαρία και Τουρκία έπρεπε να βρίσκονται υπό τη γερμανική μπότα, ώστε, αν χρειαζόταν, η Γερμανία να μπορεί να τις χρησιμοποιεί για την υλοποίηση των εκάστοτε συμφερόντων της. Η Ελλάδα, κατά τον Κίλμαν, ήταν ένας δύσκολος εταίρος, λόγω των οικονομικών της σχέσεων με τη Μεγάλη Βρετανία, καθώς και της τρωτής, γεωγραφικής της θέσης.

Οι σχεδιασμοί, όμως, του Κωνσταντίνου και του Στρέιτ, έβρισκαν πρόθυμο υποστηρικτή το Γερμανό αυτοκράτορα, ο οποίος δε δίσταζε να τους γνωστοποιήσει τις προθέσεις του. Οι απαιτήσεις, ωστόσο, του βασιλιά ήσαν υπερβολικές, δεδομένου ότι ζητούσε η Γερμανία να εντάξει στους πολεμικούς της στόχους «την αποκατάστασή του στον θρόνο».[26] Η άποψη αυτή ενισχύεται και από μαρτυρία, σύμφωνα με την οποία το

> «σπουδαιότερον […] πάντων είναι, ότι ο Κωνσταντίνος, εκ της εξορίας του, απέστειλεν εις Ελλάδα πρόσωπα εμπιστοσύνης του δια να υπονομεύσουν τον πολεμικόν αγώνα αυτής εις το Μακεδονικόν μέτωπον προς απελευθέρωσιν της Μακεδονίας από τους Βουλγάρους».[27]

Οι πιέσεις του Κωνσταντίνου και του περιβάλλοντός του προς το Βερολίνο, κυρίως, για αποδοχή των σχεδίων του, συνεχίστηκαν παρά την αντίθετη θέση του γερμανικού υπουργείου Εξωτερικών και της Ανωτάτης Στρατιωτικής Διοίκησης, με μόνη την υποστήριξη του Γουλιέλμου από ένα σημείο και μετά, του οποίου η στήριξη προς τον Έλληνα άνακτα μεταφράστηκε, τελικώς, στην παροχή οικονομικής βοήθειας, ύψους δύο εκατομμυρίων μάρκων, με σκοπό να συνδράμει τη βασιλική προπαγάνδα στο εσωτερικό πολιτικό και στρατιωτικό πεδίο της Ελλάδας, αλλά και στο εξωτερικό.[28] Την ίδια περίοδο, όμως, η ήττα

---

[26] *Ό.π.*, 142, 144, 147-149.

[27] Σαράντος Καργάκος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922). Από το έπος στην τραγωδία, Μέρος Α΄* (Αθήνα: Real Media, 2013), 99. Το απόσπασμα από την εφημερίδα *Εστία*, όπου δημοσιεύεται επιστολή του Α. Ζολώτα, «Ο ιστορικός διχασμός», 5/10/2005.

[28] Την παροχή δανείου στον άνακτα δημοσίευε και η *Journal de Genève*, πληροφορία που αναδημοσιευόταν από την εφημερίδα *La Presse*, του Παρισιού, όπου αναγραφό-

των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων στο Μακεδονικό Μέτωπο από τα συμμαχικά στρατεύματα, γεγονός υψίστης στρατιωτικής και πολιτικής σημασίας, που άνοιξε το δρόμο για ορισμένες από τις ανακωχές, οι οποίες ακολούθησαν και σηματοδότησαν τη λήξη του πολέμου στα πεδία των μαχών, σήμανε και το τέλος των όποιων ψευδαισθήσεων του έκπτωτου Κωνσταντίνου.

Αξίζει να σημειώσουμε πως η στάση του Κωνσταντίνου, την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, έγινε αντικείμενο σοβαρών καταγγελιών και στη διάρκεια της Δίκης των Έξι, η οποία «είχε εξαρχής και τον χαρακτήρα μίας εξόφλησης λογαριασμών για προγενέστερες φάσεις του εμφυλίου πολέμου».[29] Επομένως, είναι προφανές πως στο πρόβλημα που ανέκυψε τότε, το Νοέμβριο του 1922, βάρυνε πολύ και η πολιτική, που προσπάθησε να ασκήσει από την εξορία της Ελβετίας, αποβλέποντας, πρωτίστως, στην επανάκτηση του χαμένου θρόνου του και του βασιλικού του γοήτρου, αλλά, κατ' επέκταση, και στην υστεροφημία του, γιατί περί αυτού επρόκειτο, συνεργαζόμενος με τις Δυνάμεις των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, με εκπροσώπους των οποίων και, ιδίως, με το Γερμανό αυτοκράτορα, συζητούσε ακόμα και την εισβολή στην Ελλάδα, στη Μακεδονία, για να ανατρέψει το Βενιζέλο. Η ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων, στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920, οδήγησε στο δημοψήφισμα, της 22ας Νοεμβρίου, και είχε ως συνέπεια την εσπευσμένη πρόσκληση του Κωνσταντίνου για την παλινόρθωσή του στο θρόνο, γεγονός το οποίο εξόργισε τη Γαλλία και τη Βρετανία, που τον είχαν αποπέμψει το 1917. Η αντίθεση των Δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένης και της Ιταλίας, εκφράστηκε με τις δύο διακοινώσεις, που απηύθυναν προς την ελληνική κυβέρνηση, στις 20 και στις 25 Νοεμβρίου, με τις οποίες δήλωναν την καθολική αντίθεσή τους στην επιστροφή του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα, επειδή είχε επιδοθεί σε εχθρικές πράξεις και ενημέρωναν πως η σχεδιαζόμενη επιστροφή του θα είχε ως επακόλουθο το τέλος οιασδήποτε οικονομικής ενίσχυσης της Ελλάδας. Δύο χρόνια αργότερα, ο Κωνσταντίνος Ρέντης, που παρίστατο στην πολύκροτη Δίκη των Έξι, ως μάρτυς κατηγορίας, απαντώντας σε ερώτηση του προέδρου αν γνώριζε εχθρικές πράξεις του βασιλιά, οι οποίες δικαιολογούσαν την επίδοση της διακοίνωσης των Δυνάμεων, αναφέρθηκε στα γεγονότα του 1916-1917, υπογραμμίζοντας:

ταν ότι ο Κάιζερ άνοιξε σε μια τράπεζα της Ζυρίχης ένα λογαριασμό, ύψους δύο εκατομμυρίων φράγκων, τα οποία ήταν «στη διάθεση του εξόριστου Κωνσταντίνου». *La Presse*, 3 Φεβρουαρίου 1918.

[29] Μαυρογορδάτος, *1915*, 314.

> «Το ότι καθ' ην στιγμήν κοινοβουλευτική κυβέρνησις έχουσα την αναμφισβήτητον εμπιστοσύνην του Ελληνικού Λαού εζήτει να εξέλθη η Ελλάς της ουδετερότητος προς το μέρος των Συμμάχων και εναντίον των εχθρών της, ο Βασιλεύς ανέτρεψεν την Κυβέρνησιν εκείνην και παρημπόδισεν την Ελλάδα να εξέλθη εις τον πόλεμον».[30]

Τη στάση του άνακτα κατά την περίοδο του Διχασμού είχε ψέξει και ο Λόιντ Τζορτζ, φίλος του Βενιζέλου, ο οποίος είχε υποστηρίξει πως

> «οι ενέργειες του Έλληνα Βασιλιά ήταν σχεδόν ανοιχτά εχθρικές προς τους Συμμάχους και φιλικές προς τις Κεντρικές Δυνάμεις».[31]

Ας επανέλθουμε, όμως, στο 1917. Την ίδια στιγμή, που ο Κωνσταντίνος έπαιρνε το δρόμο της εξορίας και από την Ελβετία, κυρίως, προσπαθούσε να εκμαιεύσει υποσχέσεις των Κεντρικών Δυνάμεων για την επιστροφή στο θρόνο της Ελλάδας, με κόστος ακόμα και αυτή την εδαφική συρρίκνωση της χώρας, ο Βενιζέλος, που ανέλαβε τη διακυβέρνησή της στα τέλη Ιουνίου 1917, είχε ένα δύσκολο και πολυσύνθετο έργο να φέρει εις πέρας. Είναι προφανές πως η πορεία του Βενιζέλου στα νέα του καθήκοντα δε διαγραφόταν ρόδινη. Είχε να αντιπαλέψει με αντίξοες και δύσκολα διαχειρίσιμες περιστάσεις. Στην εσωτερική πολιτική σκηνή είχε να αντιμετωπίσει και τον κόσμο του Κωνσταντίνου, των φιλοβασιλικών, που ήταν στρατευμένοι στο βασιλιά και αντιπολιτεύονταν το νέο πρωθυπουργό. Ωστόσο, όταν έφτασε η ώρα, μετά την Ανακωχή της Γερμανίας, να μεταβεί ο Βενιζέλος στο Παρίσι για να συμμετάσχει στους διαλόγους της ειρήνης, είχε την ομόθυμη εντολή της εθνικής αντιπροσωπείας να διαπραγματευθεί για τη θετική ευόδωση των εθνικών διεκδικήσεων, αν και υπήρχε μια γενική δυσαρέσκεια «όχι μόνο ανάμεσα στους αντιπάλους του αλλά μάλιστα ανάμεσα στους πιο αφοσιωμένους» οπαδούς του.[32]

Την εποχή, όμως, που αναλάμβανε την εξουσία στην Ελλάδα, οι δυσχέρειες στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων της χώρας ήταν σοβαρές

---

[30] Για τις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και την παρέμβαση των Δυνάμεων στην ελληνική εσωτερική πολιτική βλ. Κλάψης, *Στο κλουβί της Ελλάδος*, 336-339· *Εμπρός*, 19-28 Νοεμβρίου 1920· *Η Δίκη των Εξ, Εστενογραφημένα Πρακτικά, 31/10-15/11/1922* (Αθήνα: Εκδ. Οίκος Δημιουργία, 1996), 270.

[31] Andre Gerolymatos, "Lloyd George and Elefterios Venizelos, 1912-1917," *Journal of the Hellenique Diaspora* 15, no. 3&4 (Fall-Winter 1988), 37-49, ειδ. 46.

[32] Βεντήρης, *Η Ελλάς*, 389· Frangulis, *La Grèce*, 588.

και περίπλοκες.[33] Οι Σύμμαχοι της Αντάντ μπορεί να είχαν αναμιχθεί αποφασιστικά, άμεσα, πιεστικά και βίαια στην αποπομπή του Έλληνα μονάρχη από το θρόνο, για να επιτύχουν το στόχο τους, που δεν ήταν άλλος από τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό τους, αλλά δε φαίνονταν το ίδιο αποφασισμένοι να δεσμευτούν απέναντι σ' αυτήν ως προς τις απολαβές, που θα αποκόμιζε μετά το τέλος του, σε περίπτωση που θα εξέρχονταν οι ίδιοι νικητές. Οι ηγέτες της, από τα τέλη του 1917 και στις αρχές του 1918, άρχισαν να συζητούν για μια διασυμμαχική διάσκεψη, που θα συνερχόταν στο Παρίσι και σκοπό θα είχε, μετά τις συνομιλίες, να καταλήξουν σε μια κοινή διακήρυξη, όπου θα καταγράφονταν οι όροι της ειρήνης. Εκείνη την περίοδο, ο Βενιζέλος σκεπτόταν πως θα ήταν επωφελές για την Ελλάδα αλλά και για την πολιτική κατεύθυνση, που ο ίδιος είχε προσδώσει στους στρατηγικούς, εξωτερικούς της προσανατολισμούς, οι Σύμμαχοι να δεσμευτούν ρητώς και απεριφράστως ότι, αν απελευθερωνόταν η Ανατολική Μακεδονία από τη βουλγαρική κατοχή, να επιδικαζόταν στην Ελλάδα. Μια ανάλογη δήλωση θα λειτουργούσε καθησυχαστικά στην ελληνική κοινή γνώμη,[34] η οποία διακατεχόταν από το φόβο πως η Βρετανία, πιθανόν να «παζάρευε» την Ανατολική Μακεδονία, ως διαπραγματευ-

[33] Ας μην ξεχνάμε πως «η ομαλότητα των σχέσεών του με τις Δυνάμεις της Αντάντ υπήρξε ο κύριος στόχος της πολιτικής του», Μουρέλος, «Η Προσωρινή», 187.

[34] Η σημασία την οποία έδινε ο Βενιζέλος στην κοινή γνώμη διαφαίνεται και από ένα ιδιόγραφο έγγραφο, στο οποίο σημείωνε τα ακόλουθα: «Τα γραφέντα χθες κ΄ σήμερον εις όργανά τινα του Αθηναϊκού Τύπου, δι' ων ζητείται να διαφωτιστεί η κοινή γνώμη κατά των Δυνάμεων της τριπλής συνεννοήσεως, ως επιδιώκουσαι να μας επιβάλλουν κ΄ την Καβάλλαν να παραχωρήσωμεν εις την Βουλγαρίαν, κ΄ τας νήσους εις την Τουρκίαν με αναγκάζουν να δημοσιεύσω το έγκλειστον ανακοινωθέν εις τας μεταμεσημβρινάς εφημερίδας.

Μετά την απάντησιν του Σερ Εδ. Γκρέυ εις τον προς εν Αθήναις Άγγλον πρεσβευτήν διάβημά μου, γνωρίζετε ότι ουδείς δύναται να γίνεται μέχρι σήμερον λόγος περί διαβήματος της Τριπλής Συνεννοήσεως διά την παραχώρησιν της Καβάλλας, ως επίσης ουδεμία ποτέ πίεσις, ούτε καν σύστασις εγένετο διά περαιτέρω παραχωρήσεις προς την Τουρκίαν εν τω ζητήματι των νήσων. Δεν είναι δε μόνον άγνωμον αλλά κ΄ αντιπολιτικόν να συκοφαντούνται αι Δυνάμεις ακριβώς εκείναι, αίτινες κ΄ πάλιν θα μας συνδράμουν, εν η περιπτώσει το υπό της Γερμανίας αυξανόμενον μίσος της Τουρκίας στραφή καθ' ημάς». Το έγγραφο αναγράφει «αντίγραφον», φέρει ημερομηνία 25 Αυγούστου, δίχως χρονολογία και ο Βενιζέλος, ο οποίος το υπογράφει, αποκαλεί τον αποδέκτη «Φίλε κ. Συνάδελφε», προέρχεται δε από το Υπουργείο Εξωτερικών, *ΙΔΑΕΥΕ*. Ας σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο έγγραφο είναι ιδιόχειρο του Βενιζέλου.

τικό όπλο με τη Βουλγαρία, ούτως ώστε να τη δελεάσει και να υπογράψει ξεχωριστή συνθήκη ειρήνης.[35] Για την Τουρκία, ο Έλληνας πρωθυπουργός πίστευε και ζητούσε οι Σύμμαχοι να διασφαλίσουν στους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, ότι δε θα απομακρύνονταν από τα πατρογονικά τους εδάφη. Σε διακοίνωση, που επέδωσαν οι πρέσβεις της Σερβίας, της Ελλάδας και της Ρουμανίας, προς τα τέλη Ιανουαρίου, στο Λονδίνο, μιλούσαν για τη, μετά τον πόλεμο, χάραξη των συνόρων, βάσει της αρχής των εθνοτήτων, αρχή την οποία είχε ενσωματώσει η γαλλική εξωτερική πολιτική στους κύριους στόχους της.[36] Ωστόσο, η απάντηση του Λονδίνου ήταν αόριστη, το δε Παρίσι φάνηκε διατεθειμένο να αναγνωρίσει στην Ελλάδα τα προπολεμικά της σύνορα και να εγγυηθεί για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας.

Αργότερα, το Παρίσι έδειχνε να συναινεί και στην πρόταση, που είχε διατυπώσει ο στρατηγός Μπορντό, ο οποίος ηγείτο της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής, προς τις κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας, σύμφωνα με την οποία θα μπορούσαν οι ίδιες να δηλώσουν δημοσίως και σε όλους τους τόνους, ότι ο Κωνσταντίνος δεν επρόκειτο να επιστρέψει στο θρόνο του. Μετριοπαθής ήταν και η στάση των ΗΠΑ απέναντι σε οποιαδήποτε δέσμευση, ως προς τους πολεμικούς στόχους της ελληνικής κυβέρνησης. Και οι τρεις Δυνάμεις, ΗΠΑ, Βρετανία και Γαλλία, έστειλαν ευχετήριο μήνυμα στην Αθήνα για την επέτειο της ανεξαρτησίας της. Το πνεύμα των ευχών τους αντικατόπτριζε τις περιορισμένες δεσμεύσεις τους. Δε φανέρωναν καμία διάθεση να εγγυηθούν τις ελληνικές διεκδικήσεις, επί συγκεκριμένων εδαφών. Μάλιστα, υπήρχαν κύκλοι, που υποστήριζαν πως το ζήτημα της μετατροπής της de facto κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας σε de jure κυριαρχία ήταν διαπραγματεύσιμο.

Επομένως, η Ανατολική Μακεδονία περιλαμβανόταν στις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις και απασχολούσε σοβαρά τις όποιες συζητήσεις. Εντασσόταν στο γενικότερο Βαλκανικό Ζήτημα, το οποίο, εκτός από

---

[35] Η αντίθεση των Συμμάχων να δεσμευθούν απέναντι στην Ελλάδα, ακόμα και μετά τη στρατιωτική εμπλοκή της στον πόλεμο, από τον Ιανουάριο του 1918 και ύστερα, όχι μόνο επέδρασε στην επιδείνωση της ανησυχίας στην εσωτερική πολιτική σκηνή, αλλά «ανέκυπτε το ερώτημα αν οι επιφυλάξεις των Συμμάχων δεν ήταν απότοκες της οπισθόβουλης προθέσεώς τους να εκμαιεύσουν νέες παραχωρήσεις για να αποσπάσουν τη Βουλγαρία από το αντίπαλο στρατόπεδο». Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1992), 135.

[36] Vojislav G. Pavlović, "Les buts de guerre alliés et leur soutien aux nationalités opprimées novembre 1917-mai 1918," *Balcanica* 42 (2011): 49-75, DOI: 10.2298/BALC1142049P.

το Foreign Office, προσήλκυε το ενδιαφέρον και της δημόσιας σφαίρας. Αξιομνημόνευτο είναι άρθρο, υπό τον τίτλο «Ο τελικός διακανονισμός στα Βαλκάνια», το οποίο δημοσιευόταν στο περιοδικό *Quarterly Review*, τον Οκτώβριο του 1917, ανυπόγραφο, που, ωστόσο, σύμφωνα με ακριβείς πληροφορίες το είχε συντάξει ο Τζέιμς Μπάουτσερ, φανατικός φιλοβούλγαρος, ο οποίος ανήκε στην ομάδα εκείνη των Βρετανών, που υποστήριζαν τη Βουλγαρία και ονειρεύονταν την αναθεώρηση της Συνθήκης Ειρήνης του Βουκουρεστίου, του 1913, κίνηση την οποία προωθούσαν. Στο συγκεκριμένο άρθρο, ο Μπάουτσερ, εξέθετε τις απόψεις του σχετικά με την εν λόγω Συνθήκη, η οποία συνιστούσε ουσιώδη παραβίαση της αρχής των εθνοτήτων, γεγονός που δε θα δημιουργούσε προϋποθέσεις ευνοϊκές για μετάβαση σε μια διαρκή, ειρηνική περίοδο. Η προτεινόμενη, από τον Μπάουτσερ, λύση ήταν να συμπεριληφθεί στη βουλγαρική επικράτεια ένα μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας, το μεγαλύτερο, το οποίο θα περιλάμβανε και τη Δράμα, την Έδεσσα, τη Ζαγορίτσανη, τα Γιαννιτσά, τη Φλώρινα και την Καβάλα. Η Θεσσαλονίκη θα ανακηρυσσόταν σε εβραϊκή δημοκρατία, με ελεύθερο λιμάνι, «υπό την προστασία των Δυνάμεων». Ο ανώνυμος αρθρογράφος μιλούσε και για τα σύνορα Ελλάδας–Αλβανίας, όπου εκεί δεν πρότεινε κάτι διαφορετικό απ' ό,τι προέβλεπαν οι προπολεμικές ρυθμίσεις του Λονδίνου, του Ιουλίου 1913 και της Φλωρεντίας, του Δεκεμβρίου 1913. Όμως, δεν αδικούσε την Ελλάδα: θα ικανοποιείτο με τα νησιά της Ανατολικής Μεσογείου και τις παράλιες περιοχές της Μικράς Ασίας. Τα όσα υποστήριζε ο ανώνυμος αρθρογράφος προσπάθησε να αντικρούσει ο Ρόναλντ Μπάρροους, ο οποίος υπεραμυνόταν της ειρήνευσης της Βαλκανικής, μέσω μιας βαλκανικής συνομοσπονδίας, η οποία θα στηριζόταν στην ελληνοσερβική συμμαχία του Ιουνίου 1913 και τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Δεν πρέπει να ξενίζουν τα όσα υποστήριζε ο Μπάουτσερ, δοθέντος ότι στη Βρετανία υπήρχε μια ισχυρή ομάδα, απαρτιζόμενη από άτομα φιλικώς διακείμενα προς τη Βουλγαρία, που αντιστρατευόταν τις ελληνικές, εδαφικές διεκδικήσεις και υποστήριζαν τις βουλγαρικές βλέψεις επί της Ανατολικής Μακεδονίας και όχι μόνο.[37]

Ωστόσο, περί τον Ιανουάριο του 1918, την περίοδο κατά την οποία ο Γούντροου Ουίλσον προχωρούσε στην εξαγγελία των 14 Σημείων του, που στάθηκαν και το θεωρητικό πλαίσιο, οι βασικές κατευθυντήριες γραμμές για την αποκατάσταση της ειρήνης, διασπώντας το μέτωπο των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και συμβάλλοντας στη νίκη της

[37] Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, 337-348, 609, υποσ. 23, 24· Βεντήρης, *Η Ελλάς*, 388.

Αντάντ, είχαν ξεκινήσει ήδη επαφές αρμοδίων παραγόντων, στους οποίους περιλαμβάνονταν και εκπρόσωποι των ΗΠΑ. Οι συζητήσεις αφορούσαν την πιθανότητα να παρασπονδήσει η Βουλγαρία από τον όμιλο των Κεντρικών και να υπογράψει ξεχωριστή συνθήκη ειρήνης. Επιπλέον, φιλοβούλγαροι Βρετανοί εργάζονταν προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης εδαφικών ανταλλαγμάτων στη φίλη Βουλγαρία, ζητώντας την αναβίωση της νεκρής και, επομένως, ανίσχυρης Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, του Μαρτίου 1878. Μολοντούτο, το υπουργείο Εξωτερικών φαινόταν αρνητικό στις υπερφίαλες βουλγαρικές αξιώσεις. Κάποιες προσπάθειες, που σημειώθηκαν ανάμεσα στον Αμερικανό καθηγητή Τζορτζ Χέρον και το Βούλγαρο επιχειρηματία Τεόντορ Σίπκοφ, απέδειξαν πως οι ηγέτες της Βουλγαρίας έπαιζαν ένα διπλό παιχνίδι, στοχεύοντας στο να διατηρήσουν τα όσα είχαν υποσχεθεί οι Γερμανοί αλλά και να προσέλθουν σε συμφωνία με την Αντάντ, ώστε να μπορέσουν να υποσκελίσουν τη Γερμανία στη Μικρά Ασία και να καταστεί η χώρα τους «ένα πειθήνιο αμερικανικό προτεκτοράτο», ούτως ώστε οι ΗΠΑ να διώξουν τη Γερμανία και τη Βρετανία από την περιοχή, αναλαμβάνοντας την «οικονομική και πολιτική ηγεμονία της Ανατολής». Οι εν λόγω βλέψεις της Βουλγαρίας ήταν επόμενο να δυσαρεστήσουν σφόδρα τον πρόεδρο Ουίλσον, ο οποίος αποφάνθηκε πως δεν επρόκειτο η χώρα του να ενδώσει σ' αυτό το «κυνικό και ιδιοτελές παιχνίδι κυριαρχίας», το οποίο δεν υπήρχε περίπτωση να το υποστηρίξει.

Ο Αμερικανός πρόεδρος είχε από νωρίς αναλάβει πρωτοβουλίες, οι οποίες σκόπευαν στην αποκατάσταση της ειρήνης ανά την υφήλιο, αποβλέποντας, δίχως αμφιβολία, στην κατασφάλιση των αμερικανικών συμφερόντων, γεγονός που κατέστη απόλυτα εμφανές με την είσοδο των ΗΠΑ στον Πόλεμο, τον Απρίλιο του 1917. Ήδη, από τις αρχές του Πολέμου, από τον Αύγουστο του 1914, ο συνταγματάρχης Χάουζ είχε δηλώσει πως ενδεχόμενη νίκη της Αντάντ θα σηματοδοτούσε την «κυριαρχία της Ρωσίας στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο», ενώ στην αντίθετη περίπτωση, θετικής έκβασης του Πολέμου υπέρ των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, η νίκη της Γερμανίας θα ισοδυναμούσε με την «ανείπωτη τυραννία του μιλιταρισμού για τις επόμενες γενεές».[38]

Ωστόσο, οι ΗΠΑ δεν ήταν παντελώς αντίθετες σε συνομιλίες με τη Βουλγαρία, ούτε και με την Τουρκία, προς τις οποίες δε φαίνονταν διατεθειμένες να κηρύξουν πόλεμο, παρά την προτροπή των συμμάχων τους αλλά και της αμερικανικής, κοινής γνώμης. Με την πρώτη, τη

[38] René Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna* (London: Methuen και CO LTD, 1958), 342, 351.

Βουλγαρία, οι προσπάθειες του Ουίλσον για συνεννοήσεις, μέσω του Αμερικανού γενικού προξένου στη βουλγαρική πρωτεύουσα, Μέρφι, ανακόπηκαν ύστερα από την παρέμβαση του Γάλλου προέδρου, Ζορζ Κλεμανσό, ο οποίος επικαλέστηκε τη μη ύπαρξη εμπόλεμης κατάστασης ανάμεσα στις δυο χώρες. Ωστόσο, δεν πρέπει να παρορώνται και οι δράσεις των αμερικανικών ιεραποστολών, οι οποίες ενεργούσαν επί χρόνια στη Χερσόνησο του Αίμου και επηρέαζαν θετικά την αμερικανική κοινή γνώμη αλλά και μέρος του πολιτικού προσωπικού των ΗΠΑ, όπου τα φιλοβουλγαρικά αισθήματα ήσαν ισχυρά. Αλλά και με την Οθωμανική Αυτοκρατορία τις συνέδεαν ισχυροί δεσμοί, εδραζόμενοι στις ειδικές αποστολές, που σκοπό είχαν την περίθαλψη διαφόρων εθνοτήτων, μεταξύ των οποίων και Αρμένιοι, που είχαν υποστεί τα πάνδεινα από τους διωγμούς των προηγουμένων ετών, όπως και το ενδιαφέρον τους για την απρόσκοπτη λειτουργία των ιεραποστολικών ιδρυμάτων, με εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Όλες αυτές οι οργανώσεις είχαν έδρα τους την Αμερική. Ας σημειωθεί πως η πολιτική των ΗΠΑ, απέναντι στις δυο χώρες, παρέμεινε επαμφοτερίζουσα, έως ότου ο πόλεμος φτάσει στο τέλος του.[39]

Προς επίρρωση των αναφερομένων αρκεί να ανατρέξουμε σε μια ανακοίνωση του αμερικανικού οργανισμού Σύνδεσμος της Αμύνης, ο οποίος, περί τα τέλη Σεπτεμβρίου 1918, υπέβαλε ψήφισμα στον πρόεδρο Ουίλσον, ζητώντας, επιμόνως, να κηρύξει «άμεσα» πόλεμο εναντίον της Βουλγαρίας και της Τουρκίας, ούτως ώστε οι ΗΠΑ να βοηθήσουν περισσότερο αποτελεσματικά τους Συμμάχους και να δοθεί τέλος «εις τας υπό των Μουσουλμάνων διαπραττομένας σφαγάς και βιαιότητας». Η ανακοίνωση του Συνδέσμου ανέφερε πως, όταν η Αμερική είχε παρέμβει για να προστατέψει τα βρετανικά και γαλλικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι τουρκικές αρχές είχαν παραβιάσει τις σφραγίδες της αμερικάνικης πρεσβείας και φυλάκισαν και κακοποίησαν τους ιεραποστόλους. «Ολίγον μετά ταύτα, ήρχισε να διαδίδεται η είδησις της φοβεράς σφαγής των Αρμενίων». Παρά ταύτα, η Αμερική δεν απεμπόλησε τις φιλικές της σχέσεις με την Τουρκία, ούτε ακόμα, κι όταν κήρυξε τον πόλεμο κατά της Αυστροουγγαρίας, η δε

[39] Λεονταρίτης, *ό.π.*, 349-352, 372· Μιράντα Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην Εξωτερική Πολιτική της Βουλγαρίας. Το Ζήτημα της Βουλγαρικής Οικονομικής Διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)* (Αθήνα: Gutenberg, 1977), 25, υποσ. 9· Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Από την Οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (1354-1918)*, τόμ. 1 (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2009), 549-550.

Βουλγαρία αισθανόταν τις ΗΠΑ ως τη μοναδική φίλη στον όμιλο της Αντάντ.[40]

Λίγους μήνες αργότερα, αίσθηση και συζητήσεις προκάλεσαν οι προτάσεις του Βούλγαρου, Μπομπόλοφ προς Αμερικανούς αξιωματούχους, ο οποίος έφτανε μέχρι του σημείου να προτείνει περιορισμένη επανάσταση στη Βουλγαρία, ούτως ώστε να καταστεί εφικτή η δυνατότητα υπογραφής ξεχωριστής συνθήκης ειρήνης με τους Συμμάχους της Συνεννόησης. Στις προτάσεις του περιλαμβανόταν και η δημιουργία αυτόνομης Μακεδονίας, η Ελλάδα, η Ρουμανία και η Σερβία θα έχαναν κάποια εδάφη, ενώ η Βουλγαρία θα αποχωρούσε από την Ανατολική Μακεδονία, διατηρώντας, όμως, όλα τα υπόλοιπα. Οι συγκεκριμένες προτάσεις αντιμετωπίστηκαν με ευνοϊκή διάθεση από τη Βρετανία, ακόμα και από τις ΗΠΑ, αλλά η σθεναρή αντίδραση της Γαλλίας, η οποία υπεραμυνόταν των δικαίων της Ελλάδας και της Σερβίας, καθώς και η αντίδραση των Βαλκάνιων συμμάχων της Αντάντ, ανέκοψε πιθανές, σοβαρές αποφάσεις, επί του συγκεκριμένου σχεδίου. Η Βρετανία, ωστόσο, είχε φανεί δεκτική στις προτάσεις, τις οποίες θεωρούσε μετριοπαθείς, σε σχέση με άλλες που είχαν ακουστεί και τηρούσε εφεκτική στάση, μη δεσμευόμενη για την αποχώρηση της Βουλγαρίας από την Ανατολική Μακεδονία. Ο λόρδος Σέσιλ απευθυνόταν, τον Ιούνιο, στον Μπάλφουρ, τονίζοντας πως, αν το μέρος της Μακεδονίας για το οποίο φιλονικούσαν, αποδιδόταν είτε στη Βουλγαρία είτε στη Σερβία, «θα ξεσπούσαν στο μέλλον διενέξεις».

Στην όλη συζήτηση, αναφορικά με τις προτάσεις Μπομπόλοφ, είχε παρέμβει ενεργά και ο Έλληνας πρωθυπουργός, ο οποίος σε συνομιλία του με τον Γκράνβιλ, είχε διευκρινίσει πως μια αυτόνομη Μακεδονία «θα γινόταν μήλον της έριδος μεταξύ των βαλκανικών κρατών»· αποφυγή διακύβευσης της ειρήνης θα συνιστούσε μόνο «η οριστική και αμετάκλητη χάραξη των συνόρων». Δε δίστασε να εναντιωθεί και στο Βρετανό πρωθυπουργό, Λόιντ Τζωρτζ, ζητώντας την παρέμβασή του, ώστε να τερματισθεί ο φιλοβουλγαρισμός στη Βρετανία. Οι απόψεις του Βενιζέλου, σύμφωνα με τις οποίες η Συνθήκη Ειρήνης του Βουκουρεστίου συνιστούσε τη βάση για οποιαδήποτε ρύθμιση των βαλκανικών ζητημάτων δεν ήσαν αρεστές στο Νίκολσον. Η γνώμη του ήταν πως «[η] δημιουργία αυτόνομης Μακεδονίας» αφορούσε στη διεθνή πολιτική, δεν ήταν «αποκλειστικά βουλγαρικό όραμα», ωστόσο ο Βενιζέλος θα ενέμενε στις θέσεις του. Όμως, ο Βρετανός πρωθυπουργός δήλωνε, μέσω του Γεννάδιου στο Βενιζέλο, πως δεν υπήρχε περίπτωση

[40] *Μακεδονία*, 16 Σεπτεμβρίου 1918.

να δεχθούν τις βουλγαρικές προτάσεις, επειδή ήδη είχαν αναλάβει υποχρεώσεις απέναντι στην Ελλάδα και «διότι αυτονόμησις της Μακεδονίας σημαίνει νέον πόλεμον». Παρά τις διαβεβαιώσεις του Βρετανού πρωθυπουργού, Έλληνες και Σέρβοι φαίνονταν να ανησυχούν για την πιθανότητα υπογραφής χωριστής ειρήνης Βουλγαρίας–Αντάντ.[41]

Από την άλλη, θα πρέπει να επισημανθεί πως οι θέσεις Βρετανίας και Γαλλίας δε συνέκλιναν πάντα επί των βαλκανικών ζητημάτων. Οι διαφορές τους διαφάνηκαν έντονα στην περίπτωση της σχεδιαζόμενης, συμμαχικής, επιθετικής ενέργειας στο Μακεδονικό Μέτωπο, την οποία προετοίμαζαν οι γαλλικές στρατιωτικές αρχές, εν αγνοία του Ανωτάτου Πολεμικού Συμβουλίου της Αντάντ. Κάποια στιγμή φάνηκαν να συμφωνούν, δεδομένου ότι έκριναν πως το αποτέλεσμα μιας ανάλογης πολεμικής επιχείρησης θα είχε ευρύτερες προεκτάσεις, δίχως αυτό να σημαίνει πως δε συνεχίστηκαν οι προστριβές και οι αντιγνωμίες. Η διαφορετική οπτική, από την οποία έβλεπαν τη διευθέτηση των προβλημάτων της Βαλκανικής, τις ώθησε στη σκέψη να στραφούν προς την Αμερική και να ζητήσουν από το συνταγματάρχη Χάουζ να αναλάβει πρωτοβουλίες.

Είναι προφανές πως, παρά τις οποιεσδήποτε αντιγνωμίες και διχοστασίες Γαλλίας–Βρετανίας, τα συμμαχικά στρατεύματα περιήγαγαν λαμπρή νίκη, το Σεπτέμβριο του 1918, κατατροπώνοντας τα στρατεύματα των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στο Μακεδονικό Μέτωπο. Έτσι, η είδηση για τη συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας, στις 29 Σεπτεμβρίου 1918, δημοσιεύθηκε στον Τύπο με διθυραμβικά άρθρα, όπου δημοσιευόταν και το κείμενο της σχετικής συμβάσεως. Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Μακεδονία* ανήγγειλε πως άρχιζε και «η εκκένωσις της Ανατολικής Μακεδονίας».

Ο Βενιζέλος, μιλώντας προς τους δημοσιογράφους, τόνιζε και τα εξής σημαντικά:

> «Εφιστώ την προσοχήν υμών ότι δεν πρόκειται κυρίως περί συνομολογήσεως ανακωχής, ήτις θα εσήμαινε το δυνατόν της μετά την λήξιν αυτής συνεχίσεως του πολέμου αλλά περί στρατιωτικής συμβάσεως, δι' ης η Βουλγαρία ομολογούσα εαυτήν ηττηθείσαν και ανίκανον εις περαιτέρω αντίστασιν καταπαύει τον πόλεμον παραδίδουσα εις αιχμαλωσίαν μέγα μέρος του στρατού της, εκκενούσα τα κατεχόμενα υπ' αυτής εδάφη και αποστρατευομένη αναθέτει ούτω ουσιαστικώς την τύχην της εις απόφασιν των συμμάχων».

[41] Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, 359-361· Βεντήρης, *Η Ελλάς*, 388-389.

Κατά τον Έλληνα πρωθυπουργό, η Βουλγαρία είχε ενεργήσει κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προασπίσει το συμφέρον της, επιτυγχάνοντας από τους Συμμάχους της Αντάντ την επιβολή μετριοπαθών όρων, που δεν ήσαν αντίθετοι «προς τους σκοπούς του πολέμου των συμμάχων».[42]

Συγχρόνως, η κακοποίηση των κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας διαπιστώνεται και από πληροφορίες, οι οποίες δημοσιεύονταν στον ημερήσιο Τύπο την περίοδο της καθολικής πανωλεθρίας των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων στο Μακεδονικό Μέτωπο. Στο φύλλο της εφημερίδας *Μακεδονία* της 16ης Σεπτεμβρίου (π.ημ.) διαβάζουμε:

> «Τα συμμαχικά στρατεύματα [προελαύνουν] ραγδαίως εις τα Βουλγαροκρατούμενα σερβικά εδάφη, απελευθερώνουν και πολλούς έλληνας της Ανατολικής Μακεδονίας, τους οποίους οι Βούλγαροι ως γνωστόν, ηγγάρευσαν εις δημόσια έργα εν Σερβία και Αλβανία. Χθες παρεδόθησαν υπό των Σέρβων εις το Φρουραρχείον μας 39 έλληνες, εκ Δράμας και Καβάλλας».

Η δυστυχία και τα μαρτύρια, που οι άνθρωποι αυτοί είχαν υποστεί, συνέχιζε το άρθρο, ήταν αποτυπωμένα στα πρόσωπά τους και στα ρούχα, που φορούσαν.

> «Ισχνοί, ρακένδυτοι, και ασθενείς οι περισσότεροι, διηγούνται με φρίκην τα μαρτύρια τόσον αυτών, όσον και των άλλων, οι οποίοι έμειναν εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν».

Οι συγκεκριμένοι, εργάζονταν στο Κριβολάκ, σε δουλειές βαριές και η καθημερινή τροφή τους ήταν 400 γραμμάρια ψωμί, κρίθινο και λίγες ντομάτες και πιπεριές. Είχαν απομακρυνθεί από την Ανατολική Μακεδονία στις 22 Ιουνίου 1917, εποχή κατά την οποία η πόλη της Καβάλας είχε καταστραφεί ολοσχερώς. Την περίοδο εκείνη στις Σέρρες και στην Καβάλα είχαν παραμείνει ελάχιστοι κάτοικοι, στη δε Δράμα και στα χωριά διέμεναν πλέον μόνο γυναικόπαιδα, λόγω του ότι οι άνδρες, από 15 έως 65 ετών είχαν εκτοπιστεί. Η βουλγαρική θηριωδία εκδηλωνόταν σε όλη της την ένταση σε διαφόρους τομείς της δημόσιας ζωής. Είχαν ιδρύσει δικά τους σχολεία, τους Έλληνες ιερείς τους είχαν αντικαταστήσει με Βουλγάρους, είχαν, δε, απαγορεύσει τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Τον Απρίλιο του 1918 είχαν εκτοπιστεί

[42] *Μακεδονία*, 18 Σεπτεμβρίου 1918.

108 ιερείς, οι οποίοι είχαν την τύχη των συμπατριωτών τους, εργαζόμενοι σε βαριές εργασίες, σπάζοντας πέτρες και ζώντας μια άθλια ζωή, όσοι δεν πέθαναν από τις κακουχίες.[43]

Η επιθυμία της Βουλγαρίας να καταστεί ηγεμονεύουσα δύναμη στη Βαλκανική εκδηλωνόταν με κάθε ευκαιρία· ακόμα και όταν οι πολεμικές εξελίξεις έδειχναν πως τα πράγματα θα απέβαιναν επ' ωφελεία των Δυνάμεων της Αντάντ. Δεν πρέπει, επομένως, να προξενούν κατάπληξη οι δηλώσεις του Λιάπτσεφ, υπουργού Οικονομικών στην κυβέρνηση Μαλίνοφ, σύμφωνα με τις οποίες «η Γερμανία αναγνωρίζει όλας τας επί της Μακεδονίας, Θράκης και Δοβρουτσάς αξιώσεις της Βουλγαρίας». Η εν λόγω πληροφορία δημοσιευόταν στην εφημερίδα *Μακεδονία* της 24ης Αυγούστου 1918 (π.ημ.), όπου επισημαινόταν πως ο τουρκικός Τύπος σχολίαζε τις εν λόγω δηλώσεις, συνδέοντάς τες με το ανακοινωθέν, που είχε εκδοθεί μετά τη συνάντηση Κάιζερ–Τσαρίσκου, εννοώντας το Βούλγαρο βασιλιά Φερδινάνδο, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως η Γερμανία μάλλον καθησύχαζε τη Βουλγαρία ότι θα την υποστήριζε και στην τουρκοβουλγαρική διαφορά. Η τουρκική κυβέρνηση, συνέχιζε το άρθρο, δεν ήταν δυνατόν να αποδεχθεί τις βουλγαρικές απαιτήσεις, δίχως να φοβάται την πιθανότητα εξέγερσης του λαού.[44]

Οι υπεύθυνοι των σχεδιασμών της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής δε δίσταζαν, ακόμα κι όταν ο βουλγαρικός στρατός κατατροπώθηκε στο Μακεδονικό Μέτωπο από τα συμμαχικά στρατεύματα κι εξαναγκάστηκε να ζητήσει ανακωχή, ακόμα και λίγες μέρες μετά την ανακωχή των Συμμάχων με τη Γερμανία, να διατυπώνουν θέσεις υποστηρικτικές των παλαιών ονείρων περί Μεγάλης Βουλγαρίας, στηριζόμενες στην ανίσχυρη και νεκρή, πλέον, Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, του Μαρτίου 1878, η οποία, ως γνωστόν είχε αποτελέσει έκτοτε έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της εξωτερικής πολιτικής της χώρας τους. Απόδειξη τούτου συνιστά «απολαυστικόν», όπως χαρακτηριζόταν, άρθρο, δημοσιευόμενο στην εφημερίδα *Πρεπόρετς*, όργανο του πρωθυπουργού Μαλίνοφ, όπου αναφέρονταν, μεταξύ άλλων και τα εξής, αξιοπρόσεκτα:

> «Δεν αμφιβάλλομεν (!) σήμερον, οπότε ο αγγλικός στρατός ευρίσκεται εις τον Άγιον Στέφανον, ότι εις Λονδίνον και εις τας άλλας πρωτευούσας των συμμάχων, ούτοι κατά την υπογραφήν της ειρήνης, θ' αναμνησθούν της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, διά

[43] *Μακεδονία*, 16 Σεπτεμβρίου 1918.
[44] *Μακεδονία*, 24 Αυγούστου 1918, 2.

> της οποίας καθορίζονται τα όρια της πραγματώσεως της εθνικής ενότητος της Βουλγαρίας και της αποκαταστάσεως του βουλγαρικού έθνους εις εν αδιαίρετον κράτος.
> Η παρεμπόδισις της πραγματοποιήσεως της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου βαρύνει την συνείδησιν πολλών Άγγλων και αποτελεί μίαν των αφορμών της εκρήξεως του μεγάλου πολέμου, διότι εάν η Βουλγαρία είχε συντελέση την εθνικήν της ενότητα, ουδέποτε θα ετίθετο εις το πλευρόν των Κεντρικών.
> Σήμερον οι άμεσοι γείτονές της δεν δύνανται να αντιταχθώσιν εις την πραγματοποίησιν της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, δεδομένου ότι και δι' αυτούς ανοίγονται άλλοι ευρείς ορίζοντες!!!».

Να υπενθυμίσουμε πως η Βρετανία ήταν εκείνη, η οποία είχε πρωτοστατήσει και είχε απαιτήσει την ακύρωση της περιβόητης Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, βάσει της οποίας δημιουργείτο η Μεγάλη Βουλγαρία, η οποία θα περιλάμβανε όλα τα βουλγαρικά εδάφη, τη Δυτική Θράκη, την Ανατολική Ρωμυλία και τη Μακεδονία, πλην της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής. Ας διευκρινισθεί, ακόμα, πως επεξηγηματικό σημείωμα της αθηναϊκής εφημερίδας *Έθνος* της 2ας Νοεμβρίου 1918 (π.ημ.), όπου αναδημοσιευόταν, μεταφρασμένο, το άρθρο της *Πρεπόρετς*, μιλούσε για «όγκο […] βουλγαρικής βουλιμίας» και παρέπεμπε σε άρθρο της εφημερίδας *Le Temps* του Παρισιού, όπου αποκαλυπτόταν η γερμανοφιλία του Μαλίνοφ.[45]

Τελειώνοντας, ας υπενθυμίσουμε ότι μετά τον Πόλεμο συνεστήθη διεθνής εξεταστική επιτροπή, κατόπιν αιτήματος της ελληνικής κυβερνήσεως προς τους Συμμάχους, η οποία διενήργησε επιτόπια έρευνα σε χωριά των επαρχιών Σερρών, Δράμας και Καβάλας. Τα αποτελέσματα της έρευνας διατυπώθηκαν από την επιτροπή σε έκθεση, όπου περιγράφονται τα συμβάντα στην Ανατολική Μακεδονία στη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής σε εξακόσιες είκοσι έντυπες μεγάλες σελίδες. Ειδικότερα, στην περιοχή της Δράμας,

> «εκ πληθυσμού 28, περίπου, χιλιάδων, αι 4 χιλιάδες μετεκινήθησον εις τα ενδότερα της Βουλγαρίας, αι 8 χιλιάδες απέθανον εξ

[45] *Έθνος*, 2 Νοεμβρίου 1918.

> ασιτίας ή άλλων στερήσεων, ωρισμένος αριθμός επέτυχε να καταφύγη εις την Ελλάδα· οι σημερινοί κάτοικοι της πόλεως δεν υπερβαίνουν τας 12 χιλιάδας».[46]

Η σύντομη επισκόπηση των διπλωματικών διεργασιών, που συντελέστηκαν στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και αφορούσαν στην κατακύρωση ή μη της Ανατολικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία, εμφανίζει μια τραγική, μια επώδυνη κατάσταση, που έζησε τότε ο ελληνισμός. Μια ανάλογη, τραγική και επώδυνη κατάσταση, κάτω από διαφορετικές συνθήκες, βιώνει εδώ και χρόνια η πατρίδα μας. Στους δύσκολους καιρούς, που ζούμε, τους τόσο χαλεπούς και συνάμα τόσο απρόβλεπτους, έχουμε ανάγκη από ηθική και πνευματική στήριξη, από αισιοδοξία. Γι' αυτό και επέλεξα να κλείσω αυτή την παρέμβασή μου, με μια αναφορά στο Γιάννη Ρίτσο, ο οποίος μιλώντας για τον *Επιτάφιο*, σ' ένα σπάνιο τηλεοπτικό ντοκουμέντο, σε εκπομπή με το Σπύρο Κατσίμη, το 1987, όπου συμμετείχε και ο Μίκης Θεοδωράκης, εξηγούσε:

> «Συνήθως η άνοιξη, η άνθιση, επακολουθεί ένα χειμώνα, ένα φθινόπωρο. Κι έτσι πάντοτε, σε όλη την ιστορική διαδρομή, συχνά έχουμε πτώσεις, παρακμές, αλλά αυτές προετοιμάζουν μια καινούργια ακμή, μια καινούργια άνθηση».

[46] Στοιχεία προερχόμενα από το βιβλίο του Charles Vellay, *Dans l'enfer bulgare* (Paris: 1919) και καταγράφονται στο Αλέξης Κύρου, *Οι Βαλκανικοί Γείτονές μας* (Αθήναι: χ.ε., 1962), 102· Βεντήρης, *Η Ελλάς,* 311-312.